

Ο ΚΑΤΕΙΛΗΜΜΕΝΟΣ ΧΩΡΟΣ. ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΩΝ ΚΑΤΑΛΗΨΕΩΝ ΣΤΕΓΗΣ.

Ρένα Ταβερναράκη

Αρχιτέκτων Μηχανικός Ε.Μ.Π., renatavernaraki@gmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Εντός των αστικών κέντρων στον Ελλαδικό χώρο, εντοπίζονται καταλήψεις στέγης που λειτουργούν αρκετά χρόνια υπό το καθεστώς αυτό ιδιοκτησίας ώστε να έχουν αποκτήσει έναν ξεκάθαρο χαρακτήρα δράσης και εκφραστικών μέσων. Διατηρώντας ένα καθεστώς αυτονομίας, συνάπτουν μεταξύ τους σχέσεις, σχηματίζοντας ένα δίκτυο στον αστικό ιστό. Πέρα από την ανάγκη για στέγη, κυρίαρχο ρόλο για τον καταληψία, φαίνεται να παίζει η δυνατότητα συλλογικής διαμόρφωσης της καθημερινότητας μέσα από το πρίσμα του πολιτικού λόγου και το βήμα που προσφέρεται από αυτή τη δράση για να απευθυνθεί στο κοινωνικό σύνολο. Οι καταληψίες δρουν επιθεματικά. Επεμβαίνουν στην επιδερμίδα, μεταλλάσσοντας την όψη, σηματοδοτώντας την νέα χρήση. Μέσα από την παραβατική δράση τους, επαναπροσδιορίζουν τον χώρο και τις ποιότητες του και κατ' επέκταση την ταυτότητα του. Το κέλυφος μετατρέπεται σε επιφάνεια προβολής, στην οποία συναντώνται η δήλωση προς τον περαστικό με την ιστορία του κτίσματος. Ο χώρος αποκτά ταυτότητα, δηλωτική ιδιότητα. Λειτουργεί σαν πυρήνας, έλκοντας ή απωθώντας δεδομένα και δράσεις. Ανθρώπους και εκδοχές χρήσης. Η παραβατική δράση, συνθέτει μια νέα γεωγραφία. Από το εσωτερικό, στο επίπεδο της όψης του κτίσματος, στον αστικό ιστό. Παράγωγο συλλογικής διαχείρισης και πρόθεσης, η κατάληψη στέγης, αποτελεί τον τόπο συνάντησης και αποτύπωσης τόσο της συλλογικής όσο και της ατομικής έκφρασης. Από τον ένοικο, στον χρήστη της όψης, στον θεατή. Μέσα από μια διαδικασία συνεχούς επανασυγκρότησης, διαρκούς μετάλλαξης, απευθύνεται, δηλώνει, παραπέμπει. Οι καταλήψεις δεν είναι χώροι ούτε ξεκάθαρα ιδιωτικοί, ούτε δημόσιοι, αλλά χώροι ενδιάμεσοι. Χώροι, που στις τρέχουσες συνθήκες απειλούνται, αντιστέκονται, εκκενώνονται, όντας ενταγμένοι σε ένα καθεστώς συνεχούς διεκδίκησης.

Λέξεις κλειδιά: *κατάληψη στέγης, σύστημα εγγεγραμμένων προθέσεων, φορέας δήλωσης*

1.ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Εντός των αστικών κέντρων στον Ελλαδικό χώρο, εντοπίζονται καταλήψεις στέγης που λειτουργούν αρκετά χρόνια υπό το καθεστώς αυτό ιδιοκτησίας ώστε να έχουν αποκτήσει έναν ξεκάθαρο χαρακτήρα δράσης και εκφραστικών μέσων. Διατηρώντας ένα καθεστώς αυτονομίας, συνάπτουν μεταξύ τους σχέσεις, σχηματίζοντας ένα δίκτυο στον αστικό ιστό. Καταλαμβάνονται γι' αυτόν τον σκοπό, συνήθως κτήρια, ιδιοκτησίας δημόσιου φορέα, που τα εννοιολογικά και μορφολογικά φορτία που φέρουν καθώς και η

θέση τους στο αστικό τοπίο, λειτουργούν ως παράγοντες ενδυνάμωσης της δήλωσης της δράσης της κατάληψης. Οι καταλήψεις επεμβαίνουν στο κέλυφος του κτίσματος, δρουν επιθεματικά. Επεμβαίνουν στην επιδερμίδα, μεταλλάσσοντας την όψη, σηματοδοτώντας την νέα χρήση. Το κατειλημμένο «σώμα» εξακολουθεί να διατηρεί τις αναλογίες του, η εικόνα του όμως είναι διαφορετική και κατ' επέκταση η συνδιαλλαγή του με τον άνθρωπο στον βαθμό που την επηρεάζει. Η κατάληψη μετατρέπεται σε κειμενική επιφάνεια, σε πομπό εκφοράς λόγου. Θα μας βοηθήσει να κατανοήσουμε την ιστορικότητα της κατάληψης, μια σύντομη αναφορά στο κίνημα των καταλήψεων στέγης όπως αυτό διαμορφώθηκε και εκφράστηκε στον ελλαδικό χώρο. Σε μια προσπάθεια, να λάβουμε μια συνολική εικόνα της ιστορίας που συνοδεύει τα παραδείγματα που συναντάμε, να αναγνωρίσουμε τα πρότυπα που τα επηρέασαν, τα βαθύτερα κίνητρα, τους κοινούς κώδικες.

2.ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΩΝ ΚΑΤΑΛΗΨΕΩΝ ΣΤΕΓΗΣ

Από τον Β' παγκόσμιο πόλεμο και μετά, μέσα από ειδικές νομοθετικές ρυθμίσεις, δόθηκαν αρκετές ευκαιρίες στεγαστικής πλήρωσης, στην Ελλάδα, χωρίς να αφομοιωθούν οι χαραγμένες, ήδη στον ευρωπαϊκό χώρο, πολιτικές κοινωνικής στέγασης. Ο κρατικός φορέας προχώρησε στη δημιουργία νομοθετικού πλαισίου, εξασφαλίζοντας τη νομοθετική χαλαρότητα που θα επέτρεπε στους ιδιώτες να αναλάβουν το μεγαλύτερο τμήμα της κατασκευαστικής δραστηριότητας, χωρίς την άμεση εμπλοκή του κράτους. Το μεγαλύτερο τμήμα του Ελληνικού πληθυσμού δεν ασχολήθηκε με το ζήτημα της συλλογικής κατοικίας, σε επίπεδο διεκδίκησης, αφού φαινομενικά τουλάχιστον δεν υπήρξε σοβαρό στεγαστικό πρόβλημα στην σύγχρονη ελληνική ιστορία. Με την ανοχή του κρατικού μηχανισμού, υπερίσχυσε η ιδιωτική πρωτοβουλία έναντι στην συλλογική διεκδίκηση, στο ζήτημα της στέγασης. Έτσι, διαμορφώθηκε ένα περιβάλλον που προωθούσε την ατομική κυρίως επιλογή και επίλυση. Σε στιγμές εθνικής αναδιάταξης, πολλοί άνθρωποι που αντιμετώπιζαν σοβαρό πρόβλημα στέγασης, κατέφυγαν σε περιοχές περιφερειακά των μεγάλων πόλεων, όπου με προσωπική σε μεγάλο ποσοστό εργασία και αυτοχρηματοδοτούμενα, κατασκεύασαν ιδιωτικές κατοικίες, κυρίως εκτός σχεδίου πόλεως. Οι αυθαίρετες κατοικίες στέγασαν μεγάλο τμήμα του ελληνικού πληθυσμού. Οι καταλήψεις στέγης, σε συνδυασμό με σποραδικές οργανώσεις ενοικιαστών, αποτέλεσαν μια νύξη συλλογικότητας σε ένα περιβάλλον που υπόθαλπε την ιδιωτική δράση και πρωτοβουλία, πραγματοποιώντας μια προσπάθεια να εισάγουν μια ευρωπαϊκή πρακτική για τη συλλογική διεκδίκηση της στέγης και έναν έμμεσο τρόπο ανάμειξης σε ζητήματα αστικού χώρου και χρόνου. Το εύρος της προσπάθειας αυτής στην Ελλάδα δεν παρουσίασε τις κοινωνικές διαστάσεις που συναντήσαμε στην περίπτωση της Αγγλίας ή άλλων ευρωπαϊκών πόλεων αλλά παρατηρήθηκε σε μικρή κλίμακα, κάνοντας την εμφάνιση του με γνώμονα Δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα, την δεκαετία του '80.

3. ΤΟ ΔΙΚΤΥΟ

Ξεκινά με την πρώτη κατάληψη της οδού Βαλτετσίου το φθινόπωρο του 1981, αυτήν της Χαριλάου Τρικούπη το Νοέμβριο του 1985 και της Χαριλάου Τρικούπη 170 το 1988 στην Αθήνα και με τις καταλήψεις του κτιρίου του Ερυθρού Σταυρού στη Βασιλίσση

Όλγας, της οδού Νίκης 39 το Νοέμβριο του 1985 και της οδού Αρμενοπούλου 10 το 1987 στη Θεσσαλονίκη. Στη δεκαετία που ακολουθεί βρίσκουμε το δεύτερο κύμα καταλήψεων. Η δεύτερη αυτή γενιά καταλήψεων είναι στενά συνδεδεμένη και με τη δεύτερη γενιά πανκ των αρχών της δεκαετίας του '90. Διατηρεί τον πολιτικό της λόγο, αλλά φαίνεται να προβάλλει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που έχουν να κάνουν με την καθημερινότητα και τον τρόπο ζωής. Ελεύθερος χρόνος, ελεύθερος χώρος, δοκιμασία σε νέες σχέσεις, κοινοβιακή ζωή, παραγωγή αυτόνομης κουλτούρας. Ορισμένα παραδείγματα είναι αυτά των Κεραμεικού (1989), Λέας Καραγιάννη (1988), Villa Amalias (1990), Αλκαμένους και Ταρσού, Φυλής και Φερρών (1991), στο μητροπολιτικό πεδίο της Αθήνας και Μητροπόλεως (1990), Πανδώρα (1990), Villa Βαρβάρα (1994), Πιθάρι (1996), στη Θεσσαλονίκη. Ο κύκλος των νέων καταλήψεων στην Αθήνα, περιλαμβάνει αρκετά αυτοοργανωμένα εγχειρήματα. Ενδεικτικά αναφέρουμε, τις καταλήψεις της κολεκτίβας Λίλη, της Σαλαμάνδρα, της οδού Μυλλέρου στο Μεταξουργείο, του Κτήματος Πραποπούλου στο Χαλάνδρι (2006), Πατησίων 61 και Σκαρμαγκά (2009). Παράλληλα εκτός Αθηνών, συναντάμε στην Θεσσαλονίκη τις καταλήψεις, Terra Incognita (2003), Φάμπρικα Υφανέτ (2004), Μαύρη Γάτα (1999) και αυτή του Ορφανοτροφείου. Στην Κρήτη, την κατάληψη του Ευαγγελισμού (2002), ενώ στα Χανιά την κατάληψη RosaNera (2004).

Πέρα από τις κοινές ανάγκες που αποτελούν την βάση για την σύσταση της κατάληψης (στέγαση, τοποθέτηση απέναντι σε ζητήματα που αφορούν το πολιτικό, πολιτιστικό και κοινωνικό γίγνεσθαι), η κάθε μια έχει τα δικά της ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, που λειτουργούν ως διαφοροποιητικοί παράγοντες. Η κάθε κατάληψη δηλαδή αναπτύσσεται και οργανώνεται διαφορετικά όσον αφορά την επαφή με την γειτονιά, τον τρόπο που οργανώνει την καθημερινότητα της ή την παρέμβαση σε πολιτικά και κοινωνικά ζητήματα. Το δίκτυο των καταλήψεων σήμερα, δεν χαρακτηρίζεται από ομοιογένεια, παρά αποτελεί ένα σύνολο μονάδων που επικοινωνούν μεταξύ τους, διατηρώντας συνεκτικούς δεσμούς – εμφανείς κυρίως σε περιπτώσεις που το ιδιαίτερο αυτό καθεστώς ιδιοκτησίας απειλείται- διαφυλάσσοντας παράλληλα την ιδιαιτερότητα τους. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, τα διαφορετικά προτάγματα και δυνατότητες της κάθε κατάληψης ξεχωριστά, τις καθιστούν με έναν τρόπο πειράματα εν εξελίξει. Η επιρροή και οι δεσμοί των κατειλημμένων κτιρίων με το ευρύτερο αντιεξουσιαστικό ρεύμα ήταν εξ αρχής ευδιάκριτη. Πέρα από την ανάγκη για στέγη, κυρίαρχο ρόλο για τον καταληψία, φαίνεται να παίζει η δυνατότητα συλλογικής διαμόρφωσης της καθημερινότητας μέσα από το πρίσμα του πολιτικού λόγου και το βήμα που προσφέρεται από αυτή τη δράση για να απευθυνθεί στο κοινωνικό σύνολο.

4. ΤΟ ΚΑΤΕΙΛΗΜΜΕΝΟ ΣΩΜΑ ΩΣ ΦΟΡΕΑΣ ΔΗΛΩΣΗΣ

Στην περίπτωση των καταλήψεων στέγης, ο χρήστης έρχεται σε επαφή με ένα ήδη δομημένο χώρο. Το κέλυφος που καλείται να φιλοξενήσει τη νέα χρήση, όπως και κάθε αρχιτεκτόνημα, φέρει φορτία ιδεολογικά, μορφολογικά, αισθητικά. Φορτία που έχουν κληροδοτηθεί σταδιακά, προσθετικά, από τον σχεδιασμό του, μέχρι την χρήση και στην συνέχεια εγκατάλειψή του. Η κατάληψη συστήνεται πάνω σε ένα ήδη δομημένο σύστημα, σε ένα σώμα που φέρει σχεδιαστικά προτάγματα και μνημονικά ίχνη χρήσεων που έχουν παρέλθει.

Αυτό άλλωστε αποτελεί όπως φαίνεται και σημαντικό κριτήριο επιλογής του υπό κατάληψη χώρου. Τα κτήρια που καταλαμβάνονται στην ελληνική επικράτεια, στον μεγαλύτερο βαθμό, είναι νεοκλασικά κτίσματα.¹ Λειτουργώντας ως έμβλημα της μεγαλοαστικής τάξης της εποχής που πρέσβευε, το νεοκλασικό κτήριο, δεν αποτελεί κέλυφος που το χαρακτηρίζει κυριαρχικά η δημόσια πρόθεση. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι κίνητρο κατάληψης τους, πέρα από την θέση που τα κτίσματα αυτά κατέχουν στον αστικό ιστό -λειτουργούν συνήθως ως τοπόσημα, σημεία αναφοράς-, αποτελεί για την ομάδα και η εκτροπή των ιδεολογικών φορτίων που φέρει το κέλυφος.

Σκοπός των καταληψιών, πέρα από την κάλυψη της ανάγκης για στέγαση, είναι και η δήλωση της πράξης. Η δήλωση της νέας ταυτότητας, της σύστασης νέας επικράτειας. Χρησιμοποιείται γι' αυτόν τον σκοπό το υπάρχον κέλυφος, ως το σώμα που θα φέρει το μήνυμα της κατάληψης. Οι καταληψίες υπονομεύουν την ήδη υπάρχουσα χωρική κατανομή μέσα από μια πιο ανοικτού τύπου διαχείριση. Με την εισαγωγή χρήσεων που απευθύνονται στο δημόσιο –εργαστήρια, πολιτιστικές δράσεις, ανοικτές συζητήσεις- διαρρηγνύουν την εσωστρέφεια της κατοίκησης, επανασυντάσσοντας το επικείμενο που ο χώρος επέβαλε.

Μια δράση, της οποίας η χωρική διάσταση δεν χαρακτηρίζεται από δυναμική. Οι χρήστες, συνήθως με τη βοήθεια ελαφρών κατασκευών, προχωρούν στον διαχωρισμό δωματίων, όταν οι λειτουργικές ανάγκες το καλούν, είτε σε ενοποιήσεις μέσω της αφαίρεσης εσωτερικών κουφωμάτων, όπου αυτές χρειάζονται. Δεν προβαίνουν σε δραστηριότητες αλλαγές, προσθήκες ή αφαιρέσεις τμημάτων του υπάρχοντος σκελετού, παρά χρησιμοποιούν σαν βάση το υπάρχον σύστημα για να μεταστρέψουν το σημανόμενο μέσα από την εφαρμογή νέων χρήσεων. Ως αποτέλεσμα, η εκτροπή της χωρικής κατανομής και της εσωστρέφειας που προτάσσει η νεοκλασική θεώρηση και η δημιουργία υβριδικών δομών που παραπέμπουν σε μια συλλογική διαχείριση. Η πρόθεση και τα ήδη αρθρωμένα χωρικά σχήματα, μέσα από μια εντατική σχέση, συνομιλούν για να παράξουν δομές που θα εκπροσωπούν το νέο καθεστώς κατοίκησης. Τα υφιστάμενα όμως όρια, εξακολουθούν να κυριαρχούν, προσδιορισμένα από τον αρχιτεκτονικό αρχικά σχεδιασμό, «υπονομεύοντας» την κατανομή των χρήσεων και την δράση κατ' επέκταση της καθημερινότητας. Είναι τα νοητικά εκείνα σχήματα που ο δομημένος χώρος υποθάλπει, που λειτουργούν ως συμβολικά πρότυπα για την πρακτική δραστηριότητα της ομάδας της κατάληψης.

Κατά την είσοδο τους στο κτίσμα, οι καταληψίες προχωρούν στην αποβολή των στοιχείων και λειτουργιών αυτών που συγκροτούσαν την μέχρι τώρα ταυτότητα του. Στη Βόρεια Ευρώπη (Γερμανία, Ολλανδία), την εισβολή στο κτήριο ακολουθούν ενέργειες που προσιδιάζουν στην πειρατεία πλοίων (όπως η έγερση σημαίας), κάτι που δηλώνει σαφώς την οικειοποίηση του κτηρίου από τις πρώτες κιόλας ώρες. Όταν το κτήριο έρθει στα χέρια των καταληψιών, αρχίζει η διαδικασία της μετάλλαξης. Μια διαδικασία που δεν είναι προδιαγεγραμμένη. Δεν υπακούει σε συγκεκριμένους στόχους και σχεδιαστικά οράματα, παρά κατευθύνεται από τη δυναμική της ομάδας, της δράσης, των περιστάσεων. Οι χρήστες δρουν προσθετικά, επαναπροσδιορίζοντας το κέλυφος, την υπάρχουσα δομή, μέσα από σημειακές παρεμβάσεις, στίγματα. Τα πανό, τα γκράφιτι, τα συνθήματα,

¹ Με τον όρο νεοκλασικό εννοούμε εδώ κυρίως τα κτήρια της περιόδου του όψιμου κλασικισμού, που τοποθετούνται χρονικά στα τέλη του προηγούμενου αιώνα και μέχρι την δεκαετία του '20, καθώς εκεί ανήκουν στην πλειοψηφία τους τα παραδείγματα που συναντάμε.

μαρτυρούν το γεγονός της κατάληψης. Η όψη, αποτελεί τον καμβά πάνω στον οποίο αναπτύσσεται η νέα σημειολογία.

Με τον όρο χρήστης εδώ, δεν αναφερόμαστε μονάχα στα άτομα που απαρτίζουν την ομάδα που έχει καταλάβει το κτήριο. Η επιφάνεια της όψης αποτελεί πεδίο έκφρασης για τον περαστικό, τον κάτοικο της πόλης. Αποτελεί τμήμα που προβάλλεται και απευθύνεται στον δημόσιο χώρο. Και οι χρήστες της όψης είναι πολλοί όσες και στιγμές δράσης. Κάθε νέο στοιχείο στην όψη, αποτελεί και ίχνος της δράσης. Πρόκειται για πράξεις οροθεσίας, για επιμέρους εγκαταστάσεις που συναρθρώνουν την δήλωση της κατάληψης, που παγιώνουν την εικόνα της, ορίζοντας την νέα επικράτεια. *Υπαινίσσονται την κινητικότητα, μέσω ακριβώς της χειρονομίας της παγίωσης, στο όνομα της οριοθέτησης.*² Ανάλογα χειρίζονται και την νέα χωροθέτηση. Οι καταληψίες προσπαθούν να αμφισβητήσουν τη χωρική κατανομή που χαρακτηρίζει τα νεοκλασικά κτίρια, επεμβαίνοντας με τέτοιο τρόπο, ώστε οι υβριδικές προκύπτουσες μορφές να παραπέμπουν σε πιο ανοικτού τύπου λογικές κατασκευής και χρήσης.

Η κάθε κατάληψη φέρει τα φορτία που της αποδίδουν οι χρήστες της. Το κατειλημμένο κτήριο γίνεται το πεδίο των αναζητήσεων τους, η στέγη των οραμάτων τους. Ως αποτέλεσμα, η ιδιαιτερότητα της κάθε ομάδας, το όραμα που προβάλλεται σαν κυρίαρχο στην κάθε περίπτωση, λειτουργεί ως διαφοροποιητικός παράγοντας, που διαχωρίζει την μια κατάληψη από την άλλη. Οπτικά, λειτουργικά, ιδεολογικά, ακόμα και ονομαστικά. Το κατειλημμένο κτίριο, αποτελεί έναν οργανισμό αυτόνομο και αντιμετωπίζεται ως τέτοιο από τους ενοίκους του. Όσο κι αν επικοινωνεί με τα «συγγενικά» της κτήρια, διέπεται από τους δικούς της ξεχωριστούς κώδικες και κανόνες, πράγμα που μαρτυρά και το ότι σε κάθε κατάληψη έχει αποδοθεί ένα όνομα. Όνομα συνήθως δοσμένο από τον τόπο, την θέση του κτίσματος στον αστικό ιστό.

Δράσεις, δηλώσεις, αποτυπώνονται στο κέλυφος, αποδίδονται ως μηνύματα, μετατρέποντας το σώμα της κατάληψης σε υπόμνημα χρήσης. Τα κοινώς αναγνωρίσιμα σύμβολα που χρησιμοποιούνται γι' αυτόν τον σκοπό, αποτελούν την σημειολογία της κατάληψης. Συγκροτείται με αυτόν τον τρόπο διάλεκτος, ένα λέγειν αναγνωρίσιμο. Τελείται κοινωνικό γεγονός. Η δήλωση είναι συνεχής. Η κατάληψη λειτουργεί ως πομπός που αναζητά αποδέκτες. Συνομιλεί με τα γύρω κτήρια, με το κτισμένο περιβάλλον, προβάλλοντας την διαφορετικότητα, προκαλώντας την σύγκριση. Ανθρωπογενές ή μη, το περιβάλλον στοιχειοθετείται για την κατάληψη, από υποκείμενα προς τα οποία απευθύνεται. Αποτελεί ένα πεδίο εκφοράς λόγου, έναν τόπο συνάντησης.

Ο κατειλημμένος χώρος. Ένα σύστημα συνεχώς εγγεγραμμένων προθέσεων. Με τον όρο εγγεγραμμένων, αναφερόμαστε τόσο στην διαδικασία της εγγραφής και την δημιουργία ενός σώματος εγχάρακτου, αλλά και την τέλεση μιας δράσης εντός ορίων-νοητών σχημάτων, τα οποία αναπαράγονται και επαναπροσδιορίζονται μέσα από τα ίχνη που αφήνει η χρήση αφού παρέλθει. Ίχνη που παράγονται από υλοποιημένες προθέσεις. Προθέσεις ισχυρές, τόσο ώστε να παρέχουν ισχυρό αποτύπωμα και να αποτελούν τα ίχνη τους την επιφάνεια εγχάραξης τους. Η κατάληψη αποτελεί μια κειμενική επιφάνεια. Μια επιφάνεια προβολής, στην οποία συναντώνται η δήλωση προς τον περαστικό, με την ιστορία του κτίσματος, όπως αυτή έχει καταγράψει στην επιφάνεια του κελύφους. Μια

² Certeau M. de, Επινόώντας την καθημερινή πρακτική. Η πολύτροπη τέχνη του πράττειν, μτφ. Κ.Καψαμπέλη, εκδ.Σμίλη, 2010, Σελ.307

αφήγηση εκτυλίσσεται, ενός κειμένου που συντάσσεται συνεχώς. Η προσθετική διαδικασία συνεχίζεται εσαεί για όσο το κελυφος τελεί υπό αυτό το καθεστώς ιδιοκτησίας, χτίζοντας μια αφήγηση εν εξελίξει. Μια αφήγηση που απευθύνεται στο αστικό συνεχές, στον περαστικό. Προσδοκά την ανάγνωση, την αναγνώριση των σημείων που συνθέτουν την σημειολογία της και της πρόθεσης που υποκίνησε την εγγραφή τους στο σώμα της κατάληψης. Μια ανάγνωση που δεν ακολουθεί ένα συγκεκριμένο νήμα, παρά συγκεντρώνει τις άναρχα τοποθετημένες πληροφορίες, τα ίχνη των δράσεων.

Η κυρίαρχη ταυτότητα της κατάληψης δρα τελικά σαν ένα πέτασμα, μια πρόσθετη, απροσδιόριστη στα όρια της επιδερμίδα, που προσπαθεί να αποσιωπήσει την ιστορία, την γέννηση και την διαδρομή που έχει διανύσει και εξακολουθεί να διανύει αυτό το κτίσμα στον χρόνο. Το κέλυφος του κατειλημμένου χώρου μας επιτρέπει να αναγνώσουμε την πορεία του στον χρόνο, αλλά όχι και την διάρκεια που τελεί υπό κατάληψη. Είμαστε σε θέση να αντιληφθούμε την χρήση που φιλοξενεί στο παρόν, να υποθέσουμε ότι πέρασε ένα διάστημα που αποτελούσε ένα εγκαταλειμμένο κτίσμα ή αστικό κενό, να υποψιαστούμε την χρήση που είχε στο παρελθόν. Η εικόνα της πόλης, των μετώπων που το σύνολο των κτηρίων σχηματίζει στον δρόμο, αλλάζει συνεχώς με την πάροδο του χρόνου. Ο χώρος που τελεί υπό κατάληψη εναντιώνεται σε αυτή την συνέχεια, προκαλώντας αστικές αδράνειες, ασύντακτες πληρώσεις προς την συνολική εικόνα. Χώρος και χρήστες συμπορεύονται, παράλληλα με το περιβάλλον τους, με διαφορετικό ωστόσο ρυθμό. Εντοπίζεται «αντίσταση» στο χωροχρονικό συνεχές που ακολουθεί ο αστικός ιστός και οι ερμηνείες του· η δημιουργία τοπόσημου.

Οι καταλήψεις στέγης λειτουργούν ως τόποι φατικοί. Τόποι, που σύμφωνα με τον τρόπο που όρισε ο Ντε Σερτώ την φατική διάσταση, εγκαθιστούν, διατηρούν, ή διακόπτουν επαφή. *Εγκαθιστούν το άλλο, σε σχέση με το «εγώ», εγκαθιδρύοντας έτσι μια συζευκτική και διαζευκτική διάρθρωση σχέσεων.*³ Αποτελούν σημεία αναφοράς. Προκαλώντας ένα ρήγμα στην συνέχεια του μετώπου που σχηματίζεται στην όψη του οικοδομικού τετραγώνου που την περιέχει, η κατάληψη εγκαθιδρύει μια χωρική συνθήκη που ενισχύει την θέση της και την δυναμική της δήλωσης που εκπέμπει. Μια δήλωση που αναζητά αποδέκτες. Η κατάληψη μπορεί να χαρακτηριστεί σαν μια performance. Ένα δρώμενο στον ιστό της πόλης, που προσπαθεί να περάσει το μήνυμά της στον περαστικό θεατή. Μια θεατρική πράξη παρατεταμένης διάρκειας που δημιουργεί διάλογο μέσα από τον μονόλογο της.

Ολόκληρο το σώμα της κατάληψης συνεχώς επανασυστήνεται. *«Η αλλαγή των ταυτοτήτων γίνεται συνειδητά και κατά βούληση. Η μεταμόρφωση δεν έχει καμία σχέση με τις επιθυμίες και τη συνειδητότητα, αλλά επιλέγει μέσα σε ένα λαβύρινθο δυνατοτήτων. Η μεταμόρφωση πραγματοποιείται όταν η είσοδος στην κενότητα γίνεται την κατάλληλη στιγμή για να δημιουργήσει σ' ένα καινούργιο χώρο κάτι το διαφορετικό.»*⁴ Επαναπροσδιορισμός, επανερμηνεία του υπάρχοντος, ανακυκλωσιμότητα. Στην εισαγωγή αντικειμένων, χρήσεων, ανθρώπων και δράσεων. Ο κατειλημμένος χώρος αποτελεί ένα ανοικτό σύστημα με ασαφή όρια, υπό την έννοια ότι τελείται συνεχώς. Η εναλλαγή των χρηστών, η εικόνα της όψης που συνεχώς αλλάζει, με έναν ίδιο-ρυθμό, σε ένα κολάζ θέσεων και δράσεων, το εφήμερο εντέλει που διέπει την δράση, την καθιστούν ένα σύστημα υπό τέλεση. Το ρήγμα

³ Ο.π. σελ.436

⁴ ADILKNO, *Cracking the movement-Squatting beyond the media*, Autonomedia, New York, 1994

που προκαλείται επίσης από την δράση και την παραγόμενη εικόνα στο αστικό συνεχές, επαναπροσδιορίζει τα όποια προτάγματα. Το μόνο σταθερό παράγωγο, είναι η ταυτότητα. Η δήλωση. Η ταυτοποίηση της δράσης. Μιλάμε για έναν οργανισμό που πάλλεται. Πανό, αφίσες, γκράφιτι, στοιχεία που τοποθετούνται επιθεματικά, παράγουν μια μεικτή κατασκευή, μια κειμενική επιφάνεια, πάνω στην οποία μπορούμε να αναγνώσουμε τα στάδια που έχει περάσει ο χώρος για να φτάσει στο σήμερα. Δεν αποκρύπτονται, παρά προσθετικά, οδηγούμαστε σε άλλο παραγόμενο. Στην εκτροπή του σημαίνοντος. Σε ένα πεδίο που προκαλείται από μια σειρά παρεμβάσεων, παραβάσεων, μη προβλεπόμενων δράσεων, προσδοκώντας την ανάγνωση ενός παλίμψηστου που συνεχώς τελείται.

Η παραβατική δράση, συνθέτει μια νέα γεωγραφία. Τόσο στο επίπεδο της όψης, όσο και του αστικού ιστού. Πρόθεση τους, αν όχι σκοπός, είναι το κτήριο να «ανοίξει» στον δημόσιο χώρο, να συνομιλήσει με την γειτονιά και την πόλη, να αποτελέσει ενεργά αφυπνιστικό τμήμα της. Γι' αυτό το λόγο, οι ένοικοι εισάγουν δραστηριότητες με δημόσιο χαρακτήρα, όπως ανοικτή βιβλιοθήκη, εργαστήρια καλλιτεχνικής έκφρασης ή ακόμα και χώρους παιχνιδιού. Ο δημόσιος χώρος μετατρέπεται για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα σε έναν ισχυρά κατηγοριοποιημένο πολιτιστικά χώρο, ο χαρακτήρας του οποίου αποδυναμώνεται μετά το πέρας των εκδηλώσεων. Οι εκδηλώσεις, επομένως, η κινηματογραφική προβολή, η θεατρική παράσταση, ακόμα και η πολιτική ενημέρωση είναι οι στιγμές εκείνες, που εγκαθιδρύεται, έστω και προσωρινά, η δημόσια διάσταση. Τα χρονικά εκείνα σημεία που για λίγη ώρα καταργούνται τα όρια, επιτρέπονται δίοδοι. Το ειδικό αυτό λειτουργικό καθεστώς δεν είναι απόρροια μιας τυχαίας διαδικασίας, αλλά μια συνειδητή πρόθεση, που άπτεται ταυτοχρόνως και των δυο πεδίων, του ιδιωτικού και του δημόσιου.

5. ΧΩΡΟΙ ΕΝΔΙΑΜΕΣΟΙ

Πλησιάζοντας το κτήριο, συναντάμε εντονότερα την δημόσια πρόθεση, εκφρασμένη ποικιλοτρόπως πάνω στην επιφάνεια του κελύφους. Σαν μια τομή στην οικοδομική συνέχεια, οι όψεις ενός κτίσματος υπό κατάληψη είναι το πεδίο έκφρασης ενός αιτήματος δημοσιοποίησης, επικοινωνίας με τον δημόσιο χώρο. Τα μέτωπα των όψεων που ανταμώνουν τον δρόμο, τον κοινό για όλους δημόσιο χώρο, συνιστούν το σκηνικό, τα κατακόρυφα όρια, που πλαισιώνουν την εξέλιξη, την διαμόρφωση ή και την αναίρεση του κάποιες φορές. Το άνοιγμα της εισόδου του κτηρίου της κατάληψης είναι ένας από τους τρόπους προσέγγισης του πεδίου αυτού, αλλά δεν επιλέγεται συνήθως, αφού δεν θεωρείται ασφαλής, λόγω της παράνομης συνθήκης που συντροφεύει την πράξη της κατάληψης και τις συνέπειες που αυτή συνεπάγεται. Υπάρχουν όμως άλλα μέσα για να εκφραστεί η δημόσια συνθήκη, εξίσου άμεσα. Μέσα που αφήνουν να διαρρεύσουν στοιχεία για την κατάσταση που επικρατεί στο εσωτερικό, με αποδέκτη τον χρήστη του δημόσιου χώρου, τον διαβάτη. Η συνειδητή παραγωγή της διαφορετικότητας είναι ένα από αυτά. Παράγεται για να συναντήσει το δημόσιο, να διακριθεί στο σκηνικό της πόλης, να προκαλέσει, προσδίδοντας στην κατάληψη την έννοια του τοποσήμου στον αστικό ιστό. *«Μοιάζει με κατάληψη» λέμε συχνά, αναφερόμενοι, τελικά, όχι τόσο στα ίδια τα κτίρια όσο στα σημεία*

εκείνα, που τόσο απρόσκλητα, μοιάζουν να διαρρηγνύουν τη βεβαιότητα μιας τελειοποιημένης όψης.⁵

Πέρα από τους ανθρώπους, στο κτίσμα «στεγάζεται» και ιδέες, οράματα. Η ιδεολογία αναζητάει πεδίο έκφρασης και το πεδίο αυτό είναι η ίδια η πόλη, τα κτήρια, οι πλατείες, οι δρόμοι της. Η πρόθεση αυτή, εκφρασμένη με τη μορφή γκράφιτι, πολιτικής αφίσας ή συνθήματος στον τοίχο, αφήνει ίχνη για όσα φιλοξενούνται «υπό την σκιά» του κατειλημμένου κελύφους. Η συνάντηση με τα ίχνη αυτά είναι συνάντηση με την ίδια την κατάληψη. Το κτήριο είναι αυτό που αφήνει σημάδια στην πόλη, διεκδικώντας επιπλέον ζωτικό χώρο, σε ένα αστικό περιβάλλον που διέπεται από κανόνες. Κατά τη διεκδίκηση αυτή συνδιαλέγεται αναπόφευκτα με το δημόσιο. Η δημόσια πρόθεση αποκτά υπόσταση, όταν η ματιά του διαβάτη έρθει σε επαφή με τα στοιχεία αυτά. Αποτελούν, επομένως, ίχνη που εξ' αποστάσεως φανερώνουν τη δημόσια πρόθεση του κατειλημμένου κτηρίου.

Πρόθεση που αναιρείται όταν οι συνθήκες το επιβάλουν. Οι καταληψίες κρίνονται από τους κρατικούς φορείς ως παράνομοι, ως εισβολείς. Πολλές φορές έχουν πραγματοποιηθεί προσπάθειες να εκδιωχθούν βίαια από τον χώρο που κατέχουν. Αποτελεί επομένως ανάγκη γι' αυτούς, η περιφρούρηση του κτηρίου, η υπεράσπιση του. Προσεκτικές κινήσεις, ελεγχόμενο άνοιγμα του κτηρίου στο δημόσιο, ίσως ακόμα και μια καχυποψία στον άγνωστο τους επισκέπτη. Συμπεριφορές που μεταφέρονται στο κέλυφος. Μετατρέπεται σε φρούριο, φράγμα. Ένα φίλτρο που επιλέγει το πέρασμα ή όχι, όταν αυτό το επιθυμεί, διαχωρίζοντας σαφώς τους δυο κόσμους, το μέσα και το έξω. Ιδιωτικό και δημόσιο, ένας αγώνας επικράτησης. Χώροι, ούτε ξεκάθαρα ιδιωτικοί, ούτε δημόσιοι, αλλά χώροι ενδιάμεσοι. Και είναι αυτή μια συνθήκη που εντείνεται ακόμα περισσότερο μέσα από τα πρόσφατα περιστατικά εκκένωσης των κατειλημμένων χώρων.

6. ΠΕΔΙΟ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΗΣ

Η πρόσφατη ιστορία των εκκενώσεων των καταλήψεων στον ελλαδικό χώρο ξεκινάει τον Αύγουστο του 2012. Η αρχή γίνεται με την δημοτική αγορά της Κυψέλης, ενώ η ακολουθεί η κατάληψη Δέλτα στη Θεσσαλονίκη ένα μήνα μετά. Στη συνέχεια κατά την διάρκεια του χειμώνα ακολουθούν η κατάληψη Βίλλα Αμαλίας, η κατάληψη Σκαραμαγκά, το αυτοδιαχειριζόμενο στέκι ΑΣΟΕΕ, καθώς και μια προσπάθεια εκκένωσης της Λέας Καραγιάννη, που τελικά απέτυχε και το κτήριο παρέμεινε στα χέρια των καταληψιών. Η επιχείρηση καταστολής των καταλήψεων συνεχίζεται με την εκκένωση της κατάληψης κελί ελευθερίας στην Ηγουμενίτσα, το αναρχικό στέκι Ναδίρ, τις τρεις καταλήψεις της Πάτρας: Μαραγκοπούλειο, αυτοδιαχειριζόμενο στέκι στο ΤΕΙ και Παράρτημα. Σειρά έχουν η Βάλβειος βιβλιοθήκη στο Μεσολόγγι, η Αντιβίωση στα Γιάννενα και το Ορφανοτροφείο στη Θεσσαλονίκη. Ο κρατικός μηχανισμός, σε μια προσπάθεια ανάκτησης της δημόσιας περιουσίας και με μια διάθεση εξυγίανσης, ανακαταλαμβάνει κτίσματα που για χρόνια τελούσαν υπό κατάληψη, με σκοπό την αξιοποίηση των άδειων κτηρίων.

Κάθε προσπάθεια εκκένωσης βρίσκει αντιμέτωπη την ομάδα της κατάληψης, μετατρέποντας τον χώρο σε ένα πεδίο συγκρούσεων και έντασης. Κάθε εκκένωση ακολουθείται από εκδηλώσεις αλληλεγγύης, δηλώσεις για ανακατάληψη. Νόμιμος ιδιοκτήτης και καταληψίες, τα αντιμαχόμενα στρατόπεδα. Η πρόθεση κοινή και για τις

⁵ C/ Krumel., 2005, *Μεταξύ διαθλασμένου βέλους και ευθείας γραμμής*, εκδ.primitive, Αθήνα, σελ.19

δυο πλευρές. Η ανάκτηση της ιδιοκτησίας, η κατοχύρωση της επικράτειας. Το μέχρι πρότινος κατειλημμένο κτήριο, τελεί υπό διεκδίκηση, διατηρώντας την ιδιότητα του ως επιφάνεια προβολής, ως φορέας δήλωσης. Ο χώρος φέρει πέρα από τα μνημονικά ίχνη χρήσεων που έχουν παρέλθει και τα οράματα της χρήσης που θα του αποδοθεί. Η πράξη της κατάληψης δίνει την θέση της στην επιθυμία για ανακατάληψη. Όσο το σώμα του κτίσματος φέρει τα στίγματα της εγγραφής, ο χώρος θα ταυτοποιείται ως κατειλημμένος. Θα παραμένει πομπός λόγου· πολιτικού, κοινωνικού, πολιτιστικού. Διαφυλάσσει τη δυναμική του ως φορέας δήλωσης, ως φορέας της μαρτυρίας του γεγονότος, του ενεργήματος. Η νέα συνθήκη ωστόσο οδηγεί στη νοσηματοδότηση του χώρου ως πεδίο διεκδίκησης. Είναι η επιθυμία της ανάκτησης του, αυτή που επικρατεί.

7. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ADILKNO, 1994, *Cracking the movement-Squatting beyond the media*, Autonomedia, New York
- Bachelard G., 1997, *Η εποπτεία της στιγμής*, μτφ. Κ. Παπαγιώργης, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα
- Bourdieu P., 2006, *Η Αίσθηση της Πρακτικής*, μτφ. Παραδέλλης Θ., εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα
- Certeau M. de, 2010, *Επινοώντας την καθημερινή πρακτική. Η πολύτροπη τέχνη του πράττειν*, μτφ. Κ. Καψαμπέλη, εκδ. Σμίλη, Αθήνα
- C/ Krumel., 2005, *Μεταξύ διαθλασμένου βέλους και ευθείας γραμμής*, εκδ.primitive, Αθήνα
- Derrida J., 2003, *Η γραφή και η διαφορά*, μτφ. Παπαγιώργης κ., εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα
- Massey D., 2005, *for space*, SAGE Publications, London
- Rossi A., 1991, *Η αρχιτεκτονική της πόλης*, μτφ. Πετρίδου Β., UNIVERSITY STUDIO PRESS, Θεσσαλονίκη

8. ΔΙΑΔΥΚΤΙΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

- http://squathost.com/lelas_k/gr/s_convoy.htm
- <http://de.wikipedia.org/wiki/Hausbesetzung>
- <http://squat.gr/>
- <http://villa-amalias.blogspot.gr/>
- <https://athens.indymedia.org/>
- <http://squattercity.blogspot.gr/>

ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΠΑΡΟΧΕΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗ, ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΙΑ Η ΕΝΑ ΝΕΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟ ΠΕΔΙΟ;

Τριανταφυλλοπούλου Ελένη¹, Σαγιάς Ίων²

1. Υποψήφια διδάκτορας στο τμήμα Γεωγραφίας και Περιφερειακού Σχεδιασμού,
Σχολή Αγρονόμων και Τοπογράφων Μηχανικών,
Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Eleni.triant713@gmail.com

2. Επίκουρος καθηγητής, Σχολή Αγρονόμων και Τοπογράφων Μηχανικών,
Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
isayas@mail.ntua.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ζούμε αδιαμφισβήτητα σε μια εποχή, η οποία σφραγίζεται από τα εκτοξευόμενα ποσοστά ανεργίας, τη διάλυση της σταθερής και μόνιμης εργασίας, τα ολοένα αυξανόμενα νοικοκυριά που περνούν το κατώφλι της φτώχειας, την εξάπλωση των αστέγων στις σύγχρονες μεγαλουπόλεις. Στην Ελλάδα της κρίσης, οι αναπτυξιακές κατευθύνσεις της προηγούμενης περιόδου επαναπροσδιορίζονται σε ακόμα πιο αντιδραστική κατεύθυνση. Τα ερείπια της ανάπτυξης έρχονται να ανασυγκροτηθούν υπό την ταμπέλα του “εθνικού στόχου”, εκποιώντας τη δημόσια περιουσία και το φυσικό πλούτο, την ίδια στιγμή που τεράστιες περικοπές οδηγούν στη συνεχή διάλυση κάθε έννοιας κοινωνικού κράτους. Στόχος της εργασίας είναι να μελετήσει την κατάρρευση των κοινωνικών παροχών ως αποτέλεσμα της σημερινής οικονομικής πολιτικής, λαμβάνοντας υπόψη τις θεωρητικές προσεγγίσεις για τις ιδιαιτερότητες της συγκρότησης του κράτους πρόνοιας στις χώρες της Νότιας Ευρώπης.

Παράλληλα, έμφαση δίδεται στη μελέτη των κοινωνικών δικτύων που αναπτύσσονται σε τοπικό επίπεδο στην πόλη της Αθήνας, καθώς η έλλειψη του κράτους πρόνοιας έρχεται να πληρωθεί από μορφές φιλανθρωπίας, αλλά και από δίκτυα κοινωνικής αλληλεγγύης. Συνελεύσεις γειτονιών, τοπικές πρωτοβουλίες και εγχειρήματα λαϊκής έκφρασης αναζητούν μία συλλογική διέξοδο από το σημερινό τέλμα. Εκκινώντας από διαφορετικές καταβολές, Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις αναλαμβάνουν δράση στις πληττόμενες γειτονιές του κέντρου, ενώ κομμάτια του επιχειρηματικού κόσμου, καθώς και ποικίλα “αναπτυξιακά” προγράμματα πριμοδοτούν τεράστιες φιλανθρωπικές καμπάνιες. Η παρούσα εργασία έρχεται να καταπιαστεί με τη χωρική έκφραση όλων αυτών των δομών, προσπαθώντας παράλληλα να εξετάσει μέσα από πρωτογενή έρευνα κατά πόσο και υπό ποιους περιορισμούς απαντούν στο εντεινόμενο κοινωνικό πρόβλημα της εποχής μας.

Λέξεις κλειδιά: κρίση, κράτος πρόνοιας, δίκτυα αλληλεγγύης

1. ΑΠΟ ΤΗ ΦΟΡΝΤΙΚΗ ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΤΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΣ ΠΡΟΝΟΙΑΣ ΣΤΗ ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΔΟΜΩΝ

Όταν το 1914 ο Henry Ford εισήγαγε την οκτάωρη εργασία με αμοιβή πέντε δολάρια για τους εργάτες που επάνδρωναν την αυτόματη γραμμή συναρμολόγησης αυτοκινήτων που είχε εγκαταστήσει τον προηγούμενο χρόνο στο Ντίαρμπορν του Μίσιγκαν (Harvey, 1990), δεν εγκαινίασε μόνο ένα νέο μοντέλο παραγωγής, αλλά μία ολόκληρη λογική για την οργάνωση της κοινωνίας, τις σχέσεις που τη διέπουν, καθώς και την κατανάλωση. Ένα μοντέλο, το οποίο καθόρισε τη συγκρότηση των μεγάλων πόλεων και συνδέθηκε με την εμφάνιση και ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Bob Jessop:

«Ήταν η κυριαρχία του φορντικού τρόπου ανάπτυξης που επέτρεψε στο κράτος να συνδέσει τα συμφέροντα του οργανωμένου κεφαλαίου και της εργασίας σε ένα πρόγραμμα πλήρους απασχόλησης και κοινωνικής πρόνοιας. Στην πραγματικότητα, η πλήρης απασχόληση συχνά θεωρείται ως ο κύριος στόχος του Κεϋνσιανού κράτους πρόνοιας, και στην επίτευξη αυτού του στόχου συνέβαλαν τόσο η μεταπολεμική αναπτυξιακή “έκρηξη”, όσο και ο φορντισμός.» (Jessop, 1994).

Ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1960, εμφανίζονται σημάδια σοβαρών προβλημάτων, καθώς το 5 πρότυπο μαζικής παραγωγής και κατανάλωσης είχε φάνηκε να εξαντλεί τα όρια της δυναμικότητάς του με τα ποσοστά της κερδοφορίας στις αναπτυγμένες βιομηχανικά χώρες της Δύσης εμφάνιζαν σημαντική πτώση. Η κρίση του μοντέλου αυτού εγκαινίασε μια νέα περίοδο που οδήγησε σε μια οικονομική και πολιτική μεταμόρφωση του καπιταλισμού, η οποία χαρακτηρίζεται από τα λεγόμενα 'ευέλικτα' μοντέλα παραγωγής (Σαγιάς κ.α., 1992). Ειδικά μετά την κρίση του 1970 ξεκινά μια σταδιακή διαδικασία υπέρβασης, εμπέδωσης και επέκτασης του φορντισμού, η οποία περιγράφεται ως ευέλικτη συσσώρευση ή μετα-φορντισμός. Κατά τον Offe, σημείο εκκίνησης για την κατανόηση αυτών των μεταβολών, «είναι η παρατήρηση ότι το ίδιο το σχεδόν καθολικά αποδεκτό μοντέλο που δημιούργησε ένα μέτρο κοινωνικής ειρήνης και αρμονίας στις κοινωνίες της Ευρώπης μεταπολεμικά, είχε μετατραπεί σε πηγή νέων αντιφάσεων και των πολιτικών διαιρέσεων στη δεκαετία του 1970» (Offe, 1984: 67).

Προσπαθώντας να αναλύσουν τη νέα κατάσταση οι Lash και Urry μιλούν για έναν «αποδιοργανωμένο καπιταλισμό», ο οποίος χαρακτηρίζεται από την αποβιομηχάνιση των οικονομιών, την πτώση της μεταποιητικής βιομηχανίας και τη διόγκωση του κλάδου των υπηρεσιών, καθώς και από το γεγονός ότι οι εθνικές αγορές γίνονταν ολοένα λιγότερο εξαρτώμενες από τις εγχώριες επιχειρήσεις (Lash et al, 1987). Σύμφωνα με τον Jessop, την περίοδο αυτή λαμβάνει χώρα μια μετάβαση από το Κεϋνσιανικό Εθνικό Κράτος Πρόνοιας (Keynesian Welfare Nation State, KWNS) στο Σουμπετεριανό Μεταεθνικό Καθεστώς Εργασίας (Schumpeterian Workfare Postnational Regime, SWPR). Σε σύγκριση με το Κεϋνσιανό Κράτος Πρόνοιας το Σουμπετεριανό καθεστώς είναι έτοιμο να περικόψει την εγχώρια πλήρη απασχόληση υπέρ της διεθνούς ανταγωνιστικότητας, δίνει προτεραιότητα στην «ευελικτοποίησή» της (flexibilization) και μέσα από την κοινωνική πολιτική εγκαθιστά ένα νεοφιλελεύθερο καθεστώς διαχείρισης της εργασίας με βασικό στόχο την κάλυψη των αποτυχιών της αγοράς.

Η έρευνα του κοινωνιολόγου G. Esping-Andersen πάνω στους «τρεις κόσμους του

καπιταλισμού της ευημερίας» συνέβαλε καθοριστικά στη συγκριτική ανάλυση των καθεστώτων πρόνοιας (Esping- Andersen, 2006 (1990)). Οι τρεις κόσμοι τεκμηριώνουν διεξοδικά την άποψη ότι τα κοινωνικά κράτη ομαδοποιούνται σε τρεις βασικούς 'ιδεατούς τύπους' καθεστώτων ευημερίας: στον φιλελεύθερο- αγγλοσαξωνικό κόσμο (ΗΠΑ, Μεγάλη Βρετανία), τον κορπορατιστικό -ηπειρωτικό κόσμο (Γερμανία, Γαλλία, Βέλγιο, κ.λπ) και τον σοσιαλδημοκρατικό-σκανδιναβικό μοντέλο (Σουηδία, κ.λπ). Αν και τα νοτιοευρωπαϊκά κράτη απουσιάζουν από την τυπολογία του Esping-Andersen, στη συγκριτική λογοτεχνία τα συστήματα της Νότιας Ευρώπης (Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία και Ελλάδα) θεωρούνται μέρος του συντηρητικού κορπορατιστικού μοντέλου, αν και εμφανίζουν δύο πολύ ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Το πρώτο αφορά στο υψηλό επίπεδο της αρωγής της οικογένειας και το δεύτερο στις ενώσεις που δραστηριοποιούνται στον μη κερδοσκοπικό τομέα. Σε αυτό το μοντέλο *«Το κράτος παρεμβαίνει μόνο όταν η οικογένεια έχει αποτύχει»* (Andreotti et al, 2001: 43). Οι κυριότεροι λόγοι της υστέρησης στην ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα μεταπολεμικά προκύπτουν από την έλλειψη πίεσης προς μια τέτοια κατεύθυνση τόσο από τις δυνάμεις του κεφαλαίου όσο και από τις δυνάμεις της εργασίας (Μαλούτας κ.α. 1988, Σαγιάς κ.α. 1993, Σωτηρόπουλος 2003). Στην περίπτωση των δυνάμεων του κεφαλαίου, δεν ασκηθήκαν πιέσεις προς το κράτος για την αναπαραγωγή του εργατικού δυναμικού μέσω της ανάπτυξης κοινωνικής πολιτικής, λόγω της ειδικής φύσης του κεφαλαίου στην Ελλάδα και πιο συγκεκριμένα λόγω στην περιορισμένη συγκέντρωση του, στην τεχνολογική καθυστέρηση, στην περιορισμένη αναλογία του βιομηχανικού ως προς το σύνολο του κεφαλαίου και στη συγκυριακή υπερεπάρκεια φθηνού εργατικού δυναμικού. *«Παράλληλα, το βάρος της μισθωτής εργασίας ήταν σχετικά μικρό, η δε αναπαραγωγή της ήταν δυνατή μέσω υποκατάστατων του κράτους πρόνοιας, όπως η διευρυμένη οικογένεια και τα τοπικά δίκτυα αλληλοβοήθειας, γεγονός που συνετέλεσε στο να μην ασκηθούν πιέσεις ούτε από τις δυνάμεις της εργασίας»* (Σωτηρόπουλος, 2003:96).

Κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες, τόσο η παγκοσμιοποίηση όσο και τα νεοφιλελεύθερα σχέδια αναδιάρθρωσης επαναπροσδιόρισαν τις θεσμικές υποδομές, πάνω στις οποίες είχε θεμελιωθεί το φορντικό μοντέλο, χωρίς ωστόσο να κατορθώσουν να δημιουργήσουν μια συνεκτική βάση για συνεχή καπιταλιστική ανάπτυξη. Ο όρος της 'δημιουργικής καταστροφής' εμφανίστηκε στη βιβλιογραφία με στόχο να περιγράψει τη γεωγραφικά άνιση, κοινωνικά οπισθοδρομική και πολιτικά ασταθή τροχιά των θεσμικών και χωρικών μεταβολών, εισάγοντας για κάθε *«καταστρεπτική διαδικασία»*, *«μια στιγμή της νεοφιλελεύθερης δημιουργίας»* (Brenner et al, 2001). Η νέα πραγματικότητα της κρίσης, με την ιδιαίτερη έκφραση της εκδήλωσής της ως κρίση χρέους στην Ευρώπη και την Ελλάδα συνδέθηκε αυτόματα με την κρίση του κοινωνικού κράτους. Η πρώτη άμεση απάντηση για την αντιμετώπιση του ευρωπαϊκού δημογραφικού ελλείμματος αφορούσε κυρίως στη μείωση των κοινωνικών δαπανών με νομοθετικές παρεμβάσεις από τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. και της Ευρωζώνης. Η σύνδεση της χρηματοδότησης, μεταξύ άλλων, και των οικονομικών του κράτους πρόνοιας με όρους που εμπεριέχονται στις διεθνείς συμβάσεις (Μνημόνιο Ι και Μνημόνιο ΙΙ) δημιούργησε τις προϋποθέσεις μετάλλαξης του κράτους πρόνοιας σε κράτος φιλανθρωπίας (Ρομπόλης, 2013). Αν και η υποχρηματοδότηση των κοινωνικών παροχών δεν αποτελεί νέο φαινόμενο, στο όνομα της κρίσης, ολόκληρες οι κοινωνικές δομές (δημόσιες υποδομές, πρόνοια, ασφάλιση, εκπαίδευση, υγεία) καταρρέουν και παραδίδονται στο βωμό της «επιχειρηματικότητας» και των επενδύσεων. Ταυτόχρονα, οι αναπτυξιακές στρατηγικές, κινούνται σε μία σαφή κατεύθυνση ενίσχυσης του ρόλου των

ιδιωτικών πρωτοβουλιών παραχωρώντας κάθε δυνατή διευκόλυνση στους στρατηγικούς επενδυτές (βλέπε Ν.3894/2011 «Επιτάχυνση και διαφάνεια υλοποίησης Στρατηγικών Επενδύσεων» (Fast Track)) και υλοποιώντας τις ιδιωτικοποιήσεις (χαρακτηριστικό παράδειγμα η σύσταση του ΤΑΙΠΕΔ.). Τέλος, στην ίδια κατεύθυνση κινείται και η ριζική αναδιάρθρωση των μηχανισμών και του συνόλου των λειτουργιών του αστικού κράτους. Με το νόμο 3852/2010 («Μια νέα αρχιτεκτονική για την τοπική αυτοδιοίκηση και την αποκεντρωμένη διοίκηση - Το Πρόγραμμα Καλλικράτης »), όχι μόνο εισήχθηκαν αλλαγές στο διοικητικό χάρτη της χώρας, αλλά και πολλές από τις λειτουργίες του κεντρικού κράτους μετατοπίστηκαν προς τους Δήμους, εισάγοντας ταυτόχρονα ένα νέο πλαίσιο σχετικά με τη χρηματοδότηση της τοπικής αυτοδιοίκησης. Στην πραγματικότητα, μετά την αναμόρφωση της τοπικής και περιφερειακής αυτοδιοίκησης όλες οι αρμοδιότητες στους τομείς της περίθαλψης, των κοινωνικών υπηρεσιών και της πρόνοιας περνάνε σταδιακά στην αρμοδιότητα των νέων δήμων. Αυτή η πολιτική αποκέντρωσης των κεντρικών κρατικών λειτουργιών συνοδεύομενη από την μείωση της χρηματοδότησης και την αναζήτηση μη κρατικών πόρων αποτελεί χαρακτηριστικό στοιχείο απαλλαγής του κράτους από την όποια ευθύνη κάλυψης της κοινωνικής αναπαραγωγής.

2. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ: ΜΚΟ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗΣ

Καθώς η ύφεση βαθαίνει, οι μισθοί περιορίζονται και η ανεργία καλπάζει ασυγκράτητη, οι λεγόμενες «ευπαθείς» κοινωνικά ομάδες πληθαίνουν με ραγδαίους ρυθμούς. Η κρίση ενισχύει τα φαινόμενα έσχατης φτώχοποίησης, με συνέπεια τη δημιουργία ενός νέου στρώματος εξαθλιωμένων. Ωστόσο, η φτώχεια δεν απαντάται μόνο ή κυρίως σε στρώματα που ζουν στις παρυφές της οικονομικής δραστηριότητας, αλλά και σε όσους είναι οργανικά ενταγμένοι σε αυτήν (χαμηλόμισθοί και συνταξιούχοι). Σύμφωνα με μια έρευνα εισοδήματος και συνθηκών διαβίωσης που πραγματοποιήθηκε από την Ελληνική Στατιστική Αρχή για το έτος 2011, το 22,6% του πληθυσμού της χώρας ζει σε συνθήκες φτώχειας, ενώ ο πληθυσμός σε κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού εκτιμάται ότι ανέρχεται σε 3.030.900 άτομα. Οι αριθμοί αυτοί ασφαλώς σχετίζονται με τα τεράστια ποσοστά ανεργίας, τα οποία φαίνονται να κατακτούν νέα επίπεδα ρεκόρ σε κάθε τρίμηνη ανακοίνωση της ΕΛ.ΣΤΑΤ. Αυτό που έχει ωστόσο ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι ότι πλέον η εργασία δεν συνιστά ένα αποτελεσματικό δίκτυ προστασίας απέναντι στη φτώχεια. Οι κοινωνικές επιπτώσεις της ευρύτερης οικονομικής κρίσης είναι ιδιαίτερος ορατός στις κεντρικές συνοικίες της πρωτεύουσας, όπου μπορεί κανείς να δει καθαρά τις πιο τραγικές συνέπειες των μνημονίων: νέα φτώχεια, το κλείσιμο μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων, εξαιρετικά υψηλά ποσοστά ανεργίας, ταχεία αύξηση των αστέγων, καθώς και συνεχή φαινόμενα φυλετικής βίας (Τριανταφυλλοπούλου κ.α., 2012).

Εξετάζοντας τις πρωτοβουλίες για την πλήρωση του κενού που αφήνει η υποχρηματοδότηση του κράτους πρόνοιας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η επίσημη τάση σαν απάντηση στην όξυνση του κοινωνικού προβλήματος δημιουργεί δομές αλληλεγγύης με ποικίλα σχήματα και παραλλαγές, οι οποίες προωθούνται μέσω του κράτους, της ΕΕ, διεθνών οργανισμών, επιχειρήσεων, δήμων, περιφερειών, της εκκλησίας, καθώς και ΜΚΟ.

Σχεδόν σε κάθε δήμο το τελευταίο διάστημα αναπτύσσονται διάφορες δομές τέτοιου τύπου υποστηριγμένες από τη χρηματοδότηση της ΕΕ μέσω των πιλοτικών προγραμμάτων κοινωνικής επιχειρηματικότητας (Λαμπρόπουλος κ.α., 2012). Δεν είναι τυχαίο ότι περισσότερες από 500 μη κυβερνητικές οργανώσεις δραστηριοποιούνται σήμερα στην Ελλάδα, σύμφωνα με την Υπηρεσία Διεθνούς Αναπτυξιακής Συνεργασίας του Υπουργείου Εξωτερικών .

Πιο συγκεκριμένα, αν εστιάσουμε στο επιχειρησιακό πρόγραμμα με τίτλο «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού»¹ θα δούμε ότι ο τέταρτος Θεματικός Άξονας Προτεραιότητας με τίτλο «Πλήρης ενσωμάτωση του συνόλου του ανθρώπινου δυναμικού σε μια κοινωνία ίσων ευκαιριών» ο οποίος συγχρηματοδοτείται από το ευρωπαϊκό κοινωνικό ταμείο (ΕΚΤ) θέτει σα βασικό στόχο τη «Δημιουργία δικτύου κοινωνικής ασφάλειας κατά του κοινωνικού αποκλεισμού», με βασικό σκοπό τη διασφάλιση της πρόσβασης όλων των κοινωνικών ομάδων σε βασικές υπηρεσίες, όπως ιατρική περίθαλψη, η στέγαση και εκπαίδευση. Αξίζει ακόμη να σημειωθεί, ότι το πρόγραμμα ορίζει τους άμεσα ωφελούμενους (άστεγοι, άτομα ευρισκόμενα σε κατάσταση φτώχειας/απειλούμενα από φτώχεια, ανασφάλιστα άτομα με πολύ χαμηλό ετήσιο εισόδημα ή άτομα που διαθέτουν βιβλιάριο απορίας, κλπ.) και τους έμμεσα ωφελούμενους που θα προσληφθούν για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα για την πόλη της Αθήνας αποτελεί το πρόγραμμα «Κοινωνικές Δομές για την αντιμετώπιση της φτώχειας στο Δήμο της Αθήνας», το οποίο αποτελεί μέρος του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού». Το πρόγραμμα ανακοινώθηκε δημόσια τον περασμένο Φεβρουάριο και περιλαμβάνει τη δημιουργία 25 θέσεων εργασίας στον τομέα της κοινωνικής εργασίας για τους νέους ανέργους μεταξύ 19-30 ετών με βραχυπρόθεσμες συμβάσεις (7 θα απασχοληθούν στο Δήμο της Αθήνας , 4 στη ΜΚΟ Ίση Κοινωνία , 2 άτομα στη ΜΚΟ Κλίμακα, 3 στους γιατρούς του κόσμου και 9 άτομα θα προσληφθούν από την ΜΚΟ Praxis). Παράλληλα, λίγες μόλις βδομάδες πριν παρουσιάστηκε το πρόγραμμα «Επιχειρώ Κοινωνικά», ως μία πρωτοβουλία του Δήμου Αθηναίων για τη στήριξη της Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας. *«Ο Δήμος προτίθεται να στηρίζει την ανάπτυξη του οικοσυστήματος της Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας ώστε να δημιουργηθεί ένας χώρος υγιούς δραστηριότητας, να αυξηθούν οι Κοινωνικοί Επιχειρηματίες και οι δράσεις τους και να καταστεί η Αθήνα ένα κέντρο καινοτομίας και εξέλιξης»*².

Συνολικά, σχεδιάζεται η δημιουργία ενός Εθνικού Δικτύου Άμεσης κοινωνικής παρέμβασης για την εφαρμογή ενός συνόλου ενεργειών σε πανελλαδικό επίπεδο: *«Αντικείμενο του έργου είναι η χρηματοδότηση Σχεδίων Δράσης που αφορούν στη δημιουργία νέων ή τη συνέχιση της λειτουργίας Κοινωνικών Δομών Άμεσης Αντιμετώπισης της Φτώχειας των παρακάτω οκτώ τύπων: Κοινωνικά Παντοπωλεία, Κοινωνικά φαρμακεία, Ανοιχτά κέντρα ημερήσιας υποδοχής αστέγων, Δομές παροχής Συσσιτίων, Υπνωτήρια, Τράπεζες Χρόνου, Γραφεία Διαμεσολάβησης και Δημοτικοί Λαχανόκηποι»*³. Στο δίκτυο αυτό προβλέπεται η συμμετοχή 51 δήμων, 46 Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων, 5 νομικών προσώπων ΟΤΑ, 8 φορέων του δημόσιου τομέα και 18 φορέων του ιδιωτικού τομέα. Οι ΟΤΑ αναμένεται να διαθέσουν τις κατάλληλες υποδομές για να λειτουργήσουν οι

¹ Ιστοσελίδα: Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού (<http://www.epanad.gov.gr/>)

² Ιστοσελίδα :Επιχειρώ Κοινωνικά (<http://social.developathens.gr/>)

³ Ιστοσελίδα: Εθνικό Δίκτυο Άμεσης Κοινωνικής Παρέμβασης (<http://step.gov.gr/item/index/id/88>)

κοινωνικές δομές, οι ΜΚΟ την απαραίτητη τεχνογνωσία και το προσωπικό και τέλος «απαιτείται και προσφορά χρόνου και εθελοντισμού από όλη την κοινωνία». Οι δε σχέσεις εργασίας των 1200 θέσεων που προορίζονται για άνεργους νέους έως 30 ετών για διάστημα 24 μηνών, αφορούν κατά βάση σε εξάμηνες συμβάσεις με αρκετά χαμηλές απολαβές.

Ήδη από τα τέλη της προηγούμενης δεκαετίας, ο Dees περιέγραφε την ιδέα της κοινωνικής επιχειρηματικότητας, ως «μια έκφραση καλά προσαρμοσμένη στην εποχή μας», καθώς καταφέρνει να «συνδυάζει το πάθος για την επίτευξη ενός κοινωνικού στόχου με την αρχές τις επιχειρηματικότητας, όπως είναι η πειθαρχία, η καινοτομία και η αποφασιστικότητα» (Dees, 1998). Σήμερα, η κοινωνική επιχειρηματικότητα είναι το βασικό στοιχείο-κλειδί του ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου, αποτελώντας βασική στρατηγική της ΕΕ για το 2020. Μιλώντας στο ευρωπαϊκό κοινωνικό συνέδριο των επιχειρήσεων ο Henrik Morch, επικεφαλής της μονάδας για την πολιτική της αγοράς, διευκρίνισε ότι τα προγράμματα για την υποστήριξη της κοινωνικής και της οικονομικής αναδιάρθρωσης αντιστοιχούν περίπου σε 363δισ € για την περίοδο 2014-2020 (Cahalane, 2013).

Εξετάζοντας την άλλη πλευρά του νομίσματος, τα τελευταία τέσσερα χρόνια στιγματίστηκαν και από την εμφάνιση μίας σειράς κοινωνικών διεκδικήσεων. Στον απόηχο των κινητοποιήσεων της πλατείας Συντάγματος, θα μπορούσε κανείς να παρατηρήσει τη δημιουργία τοπικών συνελεύσεων σχεδόν σε κάθε γειτονιά της Αθήνας. Μια σειρά από δράσεις δικτύων κοινωνικής αλληλεγγύης αναπτύσσονται σε τοπικό επίπεδο, εκφράζοντας μια ποικιλία πολιτικού προσανατολισμού και κινηματικής λογικής. Σε κάποιες περιπτώσεις μάλιστα συμπλέουν και συνδέονται με αντίστοιχες πολιτικές της τοπικής και κεντρικής εξουσίας που χρησιμοποιούν μορφές εθελοντικής δράσης και κοινωνικής προσφοράς, σαν αυτές που αναφέραμε παραπάνω. Στο Σχήμα που ακολουθεί φαίνονται συνοπτικά οι τομείς δραστηριοποίησης των διαφόρων εγχειρημάτων αλληλεγγύης.

Τομείς κοινωνικών αναγκών	Δράσεις	Μορφές εγχειρημάτων
σίτιση	συλλογικές κουζίνες, τρόφιμα χωρίς μεσάζοντες, συνεργατικά καφενεία, συνεργατικά μαγειρεία	Λαϊκές συνελεύσεις, Στέκια γειτονιάς
υγεία	κοινωνικά ιατρεία, φαρμακεία	Δημοτικές πρωτοβουλίες
εκπαίδευση	μαθήματα αλληλεγγύης	Εργατικές λέσχες Κοινωνικά- Πολιτιστικά κέντρα
άλλα είδη πρώτης ανάγκης (εκτός από τροφή)	ανταλλακτικά παζάρια	Κινήσεις Αλληλεγγύης
πολιτισμός	συζητήσεις, προβολές	Συναπτερισμοί
	νομική στήριξη	
	κινήσεις απέναντι σε απολύσεις	
	κινήσεις απέναντι σε κατασχέσεις, διακοπή ρεύματος ή νερού	

Σχήμα 1: Τομείς δραστηριοποίησης των διαφόρων εγχειρημάτων αλληλεγγύης

3. ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Πού όμως ορίζονται τα όρια μεταξύ αλληλεγγύης και φιλανθρωπίας; Και σε ποιο βαθμό μπορούν και οι δύο περιπτώσεις να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τις ολοένα

αυξανόμενες κοινωνικές ανάγκες υποκαθιστώντας ένα κράτος πρόνοιας υπό κατάρρευση; Ως αποτέλεσμα της έρευνας πεδίου μας, θα πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι τεκμηριώνεται ότι σε όλες τις περιπτώσεις, οι κοινωνικές παροχές, οι οποίες προέρχονται από τα προγράμματα κοινωνικής επιχειρηματικότητας και από τη δράση των μη κερδοσκοπικών-μη κυβερνητικών ομάδων απευθύνονται σε μικρό αριθμό «πληττόμενων». Σήμερα οι ΜΚΟ προβάλλονται ως μία σύγχρονη μορφή κοινωνικής οργάνωσης και αλληλεγγύης, η οποία προωθείται από το κράτος, ενώ οικονομικά στηρίζεται τόσο από μεγάλους επιχειρηματικούς ομίλους όσο και από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Ωστόσο, δεν φαίνεται να μπορούν να αντιμετωπίσουν επαρκώς τη σημερινή ένταση των κοινωνικών προβλημάτων. Αν εξετάσουμε δε τις εργασιακές σχέσεις που διέπουν αυτά τα πρότυπα κοινωνικά προγράμματα κοινωνικής επιχειρηματικότητας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι αναπαράγουν την εκμετάλλευση στο όνομα της αντιμετώπισης της άνισης πρόσβασης στους κοινωνικούς πόρους. Την ίδια στιγμή που ενισχύουν τις ελπίδες για την εύρεση εργασίας, στην πλειοψηφία των περιπτώσεων οι θέσεις που προσφέρουν αφορούν μικρό διάστημα χρόνου, ενώ συχνά καταπατούν στοιχειώδη εργασιακά δικαιώματα.

Από την άλλη, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι οι τοπικές πρωτοβουλίες που στηρίζονται μόνο στην ενεργή συμμετοχή των κατοίκων δείχνουν ένα συγκεκριμένο όριο στο βαθμό που μπορούν να αντιμετωπίσουν τις κοινωνικές ανάγκες σε τοπικό επίπεδο, κυρίως λόγω της έλλειψης των πόρων/χρηματοδότησης. Ωστόσο, η πιο κομβική πτυχή αυτών των μορφών έκφρασης της αλληλεγγύης είναι το γεγονός ότι ενθαρρύνουν τους κατοίκους να εγκαταλείψουν το δρόμο της ατομικότητας και να αναζητήσουν παραστάσεις συλλογικής δράσης. Με αυτήν την έννοια, η συλλογική έκφραση είναι κατά βάση σημαντική γιατί εκτός των άλλων αποτρέπει το κοινωνικό κανιβαλισμό. Η Ιστορία μας υπενθυμίζει με τον πιο ζωντανό τρόπο εξάλλου ότι σε περιόδους κρίσης και πολιτικής αποσταθεροποίησης, ένα μεγάλο μέρος των πληττόμενων κοινωνικά ομάδων στρέφεται εναντίον άλλων ευάλωτων ομάδων. Επιπρόσθετα, είναι επίσης σημαντικό ότι τέτοιες πρωτοβουλίες όχι μόνο δείχνουν υποστήριξη, αλλά ενίοτε μπορούν και αποτελούν χώρο αντίστασης για αυτούς που οι κυρίαρχες τάξεις θέλουν να είναι στο περιθώριο της κοινωνίας όπως είναι οι μακροχρόνια άνεργοι, άτομα με χαμηλό εισόδημα και μετανάστες.

Ίσως το βασικό διαχωριστικό σημείο των δύο αντιλήψεων είναι το κατά πόσο αποτελούν ή μπορούν να αποτελέσουν πλευρές μιας συλλογικής αυτοοργανωμένης προσπάθειας για ευρύτερες κοινωνικές αλλαγές ή όχι. Αυτό που δίνει το στίγμα ενός συσσιτίου από μια ΜΚΟ, ή μια Κοινωνική Συνεταιριστική Επιχείρηση είναι ότι υπάρχει σαφής και τυπικός διαχωρισμός απέναντι σε αυτούς παρέχουν βοήθεια ή την «αλληλεγγύη» και σε αυτούς που τη λαμβάνουν. Ως εκ τούτου, και η αποτελεσματικότητα των εγχειρημάτων αυτών θα κριθεί στο βαθμό που ο διαχωρισμός αυτός μπορεί να αρθεί, ώστε και οι επιμέρους δράσεις για την επιβολή άμεσων λύσεων ανακούφισης και επιβίωσης των λαϊκών στρωμάτων να μπορούν να συνδεθούν με την αμφισβήτηση και ανατροπή της υπάρχουσας κοινωνικής οργάνωσης.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Andreitti, A., Marisol Garcia, S., Gomez, A., Hespanha, P., Kazepov, J. and Mingione, E. (2001.) “Does a Southern European Model exist?”, *Journal of European Area Studies*, Vol.9, No.1, pages. 43-62.

Brenner, N. And Theodore N. (2001)., “ *Cities and the geographies of “Actually Existing Neoliberalism”*”, *Antipode*, Blackwell Publishers.

Cahalane, C.2013. «Social enterprise could be given structured EU funding from 2014». Available from (<http://www.theguardian.com/social-enterprise-network>)[Accessed 20/09/2013].

Dees, G. (1998). «”The Meaning of Social Entrepreneurship”», Available from (<http://www.unc.edu/~wfarrell/SOWO883/Readings/socialentrepreneurship.htm>) [Accessed 20/09/2013].

Esping- Andersen, G. (2006 (1990))., “The Three Worlds of Welfare Capitalism,” In: the Welfare Reader Christofer Pierson and Francis G. Castels (ed), The Welfare Reader edited by Christofer Pierson and Francis G. Castels, Polity press.

Harvey, D. (1990)., “*The condition of postmodernity*”, Blackwell Publishing Ltd, Oxford.

Jessop, B. (1994. «) “Post-Fordism and the State»,”, published in ‘Post-fordism: a reader’, Blackwell Publishers Ltd, Available from (http://www.cddc.vt.edu/digitalfordism/fordism_materials/jessop3.htm) [Accessed 22/09/2013].

Λαμπρόπουλος, Χ και Συριόπουλος, Μ. 2012. «Ελεημοσύνη για λίγους, φτώχεια για όλους.» Προσβάσιμο στο (<http://aristeroblog.gr/node/1045>) [τελευταία ανάγνωση 25/09/2013].

Lush, S. and Urry, J. 1987. *The end of organized capitalism*. Polity press in association with Blackwell Publishers.

Μαλούτας, Θ. Και Οικονόμου, Δ. (1988). «Εισαγωγή: Κράτος πρόνοιας - το "πρότυπο" και η ελληνική εκδοχή του», Στο: Μαλούτας Θ, Οικονόμου Δ (επιμ.), *Προβλήματα ανάπτυξης του κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα, χωρικές και τομεακές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Εξάντας, σ. 13-55 .

Maloutas, Th., Arapoglou V., Kandyli, G. and Sayas, J. (2012), “Social Polarization and Desegregation in Athens”, Residential Segregation in Comparative Perspective, Making

Offe, C. (1984.), “Contradictions of the Welfare State- In: (Studies in Contemporary German Social Thought)”, Hutchinson, London.

Ρομπόλης, Σ. 2013. *Οικονομική κρίση και κοινωνικό κράτος. Από το κράτος πρόνοιας στο κράτος φιλανθρωπίας*, εκδόσεις Επίκεντρο, Αθήνα.

Σαγιάς, Ι. και Σπουρδαλάκης, Μ., 1993. Συλλογική Κατανάλωση: Διεθνής Εμπειρία, Ελληνικές Ιδιομορφίες, Στο: Γετίμης Π., Γράβαρης, Δ (επιμ.) *Κοινωνικό Κράτος και Κοινωνική Πολιτική, Η Σύγχρονη Προβληματική*, Αθήνα, Θεμέλιο, σ. 413-443.

Σαγιάς, Ι. και Σπουρδαλάκης, Μ.. 1992. Συλλογική Κατανάλωση, Κράτος Κοινωνική Αναπαραγωγή, Στο: Μαλούτας, Θ., Οικονόμου, Δ. (επιμ.), *Κοινωνική Δομή και Πολεοδομική Οργάνωση στην Αθήνα*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, σ. 33-66.

Σωτηρόπουλος, Δ .2003. «Όψις Βαβυλωνίας»: Ερμηνείες της Μεταπολεμικής Ανάπτυξης του Κράτους Πρόνοιας στην Ελλάδα, Στο: Βενιέρης, Δ και Παπαθεοδώρου, Χ. (επιμ.) *Η κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα, Προκλήσεις και Προοπτικές*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, σ. 89-131.

Triantafyllopoulou, E. and Sayas, J. 2012. , “Neighbourhoods fighting crisis”. (presented at the IIPPE Conference, Paris, July 2012) Available from (<http://www.assoconomiepolitique.org/political-economy-outlook-for-capitalism/>) [Accessed 02/10/2013].

Ο ΚΟΙΝΟΣ ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΝΕΕΣ ΧΩΡΙΚΕΣ ΠΕΡΙΦΡΑΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Χαράλαμπος Τσαβδάρογλου

Υποψήφιος Διδάκτωρ, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΑΠΘ,
tsavdaroglou@arch.auth.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τα τελευταία χρόνια η συζήτηση σχετικά με τα αστικά κοινά και τις νέες περιφράξεις έχει γίνει ιδιαίτερα δημοφιλής μεταξύ μελετητών του χώρου όπως οι Harvey, Chatterton, Hodgkinson, Vasudevan καθώς και κοινωνικών κινημάτων πόλης, ωστόσο έως τώρα λίγες είναι οι προσπάθειες που επιδιώκουν να συνδέσουν τα κοινά με την κρίση.

Στην παρόν άρθρο, ακολουθώντας την προσέγγιση του αυτόνομου μαρξισμού (de Angelis 2013, Federici 2011, Hardt και Negri 2009) ισχυρίζομαι ότι για να κατανοήσουμε την έννοια των κοινών πρέπει να συμπεριλάβουμε ταυτόχρονα τρία στοιχεία: τους κοινούς πόρους, την κοινότητα και τις κοινωνικές σχέσεις. Τα κοινά δεν υπάρχουν καθ'αυτά, αλλά δημιουργούνται μέσω των κοινωνικών σχέσεων που συγκροτούν οι κοινότητες αγώνα. Σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο συνδέω την τριαλεκτική χωρική ανάλυση του Λεφέβρ (1974) : Φυσικός Χώρος - Νοητικός Χώρος - Κοινωνικός Χώρος καθώς και την προσέγγιση του Κωτσάκη (2012) για τον κοινωνικό χώρο ως σύνθεση του Βιοφυσικού Χώρου, του Τρόπου Επικοινωνίας, και του Κοινωνικού Συστήματος με την ανάλυση του αυτόνομου μαρξισμού και προτείνω την έννοια του Κοινού Χώρου.

Με βάση αυτή την οπτική οι κινήσεις του καπιταλισμού μπορούν να ειπωθούν ως η απάντηση στην δύναμη των κοινωνικών σχέσεων που δημιουργούν τον Κοινό Χώρο. Το κεφάλαιο μπορεί να αλλοιώνει (de Angelis 2009) ή να διαφθείρει τα κοινά (Negri και Hardt 2009) και να περιφράσσει τον κοινό χώρο ώστε σύμφωνα με την προσέγγιση του Μαρξ (1867) να διατηρείται η μονιμότητα της λεγόμενης πρωταρχικής συσσώρευσης καθώς και η (ανα)παραγωγή του εμπορεύματος, της αξίας και της υπεραξίας. Ακολουθώντας αυτή την προσέγγιση η κρίση μπορεί να γίνει κατανοητή ως η κρίσιμη στιγμή της κυκλοφορίας του κεφαλαίου έναντι της κυκλοφορίας των κοινωνικών αγώνων για τον έλεγχο των κοινών. Για να αποδείξω αυτή την θέση εξετάζω το παράδειγμα των αστικών κοινών και των νέων περιφράξεων στον φυσικό-νοητικό-κοινωνικό χώρο στην Ελλάδα την εποχή της κρίσης και ισχυρίζομαι ότι τα κοινά βρίσκονται στο επίκεντρο των κοινωνικών και πολιτικών συγκρούσεων.

Λέξεις κλειδιά: κοινά, περιφράξεις, χώρος, κρίση

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα κοινά και οι περιφράξεις αποτελούν δυο αλληλένδετες έννοιες που αντανακλούν τους κοινωνικούς ανταγωνισμούς και υποδηλώνουν την συμμετοχή ή την απαγόρευση

των κοινωνιών από τη πρόσβαση και χρήση των μέσων παραγωγής και αναπαραγωγής. Η σφαίρα των κοινών αποτελεί το πεδίο μιας διαρκούς παγκόσμιας και τοπικής διαμάχης για τον έλεγχο γύρω από τα λεγόμενα φυσικά κοινά (αέρας, θάλασσες, ποτάμια, δάση), τα δημόσια κοινά (υποδομές, δίκτυα μεταφορών, τηλεπικοινωνίες, εκπαίδευση, υγεία) τα πολιτισμικά κοινά (γλώσσες, επιστήμες, τέχνες), τα γενετικά κοινά (γονίδια), τα ενεργειακά κοινά (ενεργειακοί πόροι), τα πληροφοριακά κοινά (διαδίκτυο), κ.α.. Σε αυτό το αρχιπέλαγος των κοινών αρκετοί μελετητές συμπεριλαμβάνουν και τα αστικά κοινά, τα οποία αφορούνε τους πράσινους χώρους, τα δίκτυα υποδομών, τους αρχαιολογικούς χώρους, γενικότερα τους κοινόχρηστους και κοινωφελείς χώρους. Τέλος, έχει εκφραστεί η άποψη ότι όλο το οικιστικό απόθεμα, οι χρήσεις γης, το αστικό τοπίο και η τοπική ζωτικότητα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως μορφές κοινών (Briassoulis, 2002).

Ακλουθώντας την προσέγγιση του αυτονόμου μαρξισμού (de Angelis 2010, Caffentzis 2010, Federici 2011) θα δείξω ότι το εύρος της σφαίρας των κοινών δεν αποτελεί απλώς τη διεκδίκηση χωρικών ποσοτήτων αλλά καθορίζεται από τα πεδία και τις μορφές κοινωνικής αυτοθέσμησης και από τις απαντήσεις της σχέσης κεφάλαιο ή και άλλων ετερονομιών μέσω των περιφράξεων. Η μέθοδος που ακολουθώ είναι η διαλεκτική και συγκεκριμένα η ανοιχτή και συστηματική διαλεκτική. Πρόκειται για την κριτική διαλλακτική μέθοδο «έκθεσης της εσωτερικής άρθρωσης ενός δεδομένου-συγκεκριμένου συνόλου» (Arthur, 2002), σύμφωνα με την οποία η ιστορία, η τάξη, το φύλο, το έθνος, η κρίση, ο χώρος ή οποιαδήποτε άλλη κατηγορία συμβαίνει και αποκτά σημασία την κάθε συγκεκριμένη στιγμή μέσα από συγκεκριμένες αρθρώσεις-αρνήσεις-αφαιρέσεις των κοινωνικών σχέσεων και ανταγωνισμών.

Στο παρόν άρθρο, αρχικά παρουσιάζω τις διαφορετικές προσεγγίσεις των κοινών. Έπειτα, εξετάζω τις έννοιες των περιφράξεων, της μονιμότητας της πρωταρχικής συσσώρευσης και των αλλιωμένων κοινών. Στη συνέχεια συνδέω την έννοια του χώρου με την έννοια των κοινών και προτείνω την έννοια του Κοινού Χώρου. Τέλος εξετάζω τον Κοινό Χώρο και την περιφραξή του στην Ελλάδα την εποχή της κρίσης και καταλήγω με ορισμένα συμπεράσματα.

2. ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΑ ΚΟΙΝΑ

2.1 ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΡΑΞΕΩΝ

Οι προσεγγίσεις που υποστηρίζουν την περίφραξη των κοινών διακρίνονται στη νεοφιλελεύθερη προσέγγιση, στη προσέγγιση της κρατικής ρύθμισης και στη προσέγγιση της συλλογικής δράσης.

Η νεοφιλελεύθερη προσέγγιση έχει ως αναφορά τη λεγόμενη θεωρία της τραγωδίας των κοινών του Hardin (1968), ο οποίος υποστήριξε στα τέλη της δεκαετίας του '60 ότι στους κοινούς πόρους αν υπάρχει ελεύθερη πρόσβαση και έλλειψη δικαιωμάτων ιδιοκτησίας τότε οι χρήστες τους συμπεριφέρονται εγωιστικά σαν «ελεύθεροι καβαλάρηδες» και υπερχρησιμοποιούν τους πόρους μέχρι που τους καταστρέφουν ολοκληρωτικά. Η νεοφιλελεύθερη προσέγγιση υποστηρίζει ότι ο μόνος τρόπος για να προστατευτούν και να αξιοποιηθούν οι κοινοί πόροι είναι να περιφραχθούν και να ιδιωτικοποιηθεί η πρόσβαση σε αυτούς.

Η προσέγγιση της κρατικής ρύθμισης αντιτίθεται στην ιδιωτικοποίηση και υποστηρίζει ότι για την προστασία και αποδοτικότερη εκμετάλλευση των κοινών πόρων ο καλύτερος εγγυητής είναι το κράτος (Carruthers and Stoner, 1981).

Τέλος, η προσέγγιση της συλλογικής δράσης (Ostrom, 1990) αντιτίθεται στην ιδιωτικοποίηση και στον κρατικό έλεγχο και αναζητώντας μια συμβατότητα του καπιταλισμού με τα κοινά, υποστηρίζει ότι κοινότητες παραγωγών μπορούν με συμμετοχικούς συλλογικούς τρόπους να φέρουν αποδοτικά εμπορικά αποτελέσματα.

2.1 ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΑ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝ

Οι προσεγγίσεις για τον κομμουνισμό των κοινών διαχωρίζονται από το δίπολο ιδιωτική ή κρατική διαχείριση των κοινών και αναγνωρίζουν στα κοινά χαρακτηριστικά που βασίζονται κυρίως στη δυναμική των κοινωνικών σχέσεων, θεωρώντας περιοριστικό τον ζήτημα των κοινών όταν αντιμετωπίζεται μόνο σε σχέση με τους πόρους. Σύμφωνα με την προσέγγιση των αυτόνομων Μαρξιστών (De Angelis, 2013, Linebaugh, 2008, Caffentzis, 2010) τα κοινά εμπεριέχουν ταυτόχρονα τρία χαρακτηριστικά: τους κοινούς πόρους, τις κοινότητες και τις σχέσεις που δημιουργούν κοινά (commoning).

Με βάση την μαρξική προσέγγιση η περιγραφή των κοινών πρωτοαναφέρεται στην ανάλυση του Κεφαλαίου του Μαρξ και αφορούσε τις διαδικασίες σφετερισμού των κοινοτικών-κοινών γαιών μέσω της λεγόμενης πρωταρχικής συσσώρευσης, κατά την μετάβαση από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό (Μαρξ, 1867). Η διαδικασία αυτή είχε ως στόχο να διαχωριστούν οι χρήστες των κοινών γαιών από τα μέσα παραγωγής και αναπαραγωγής, να μεταναστεύσουν στα ανερχόμενα βιομηχανικά αστικά κέντρα και εκεί να εργαστούν υπό καθεστώς μισθωτής εργασίας.

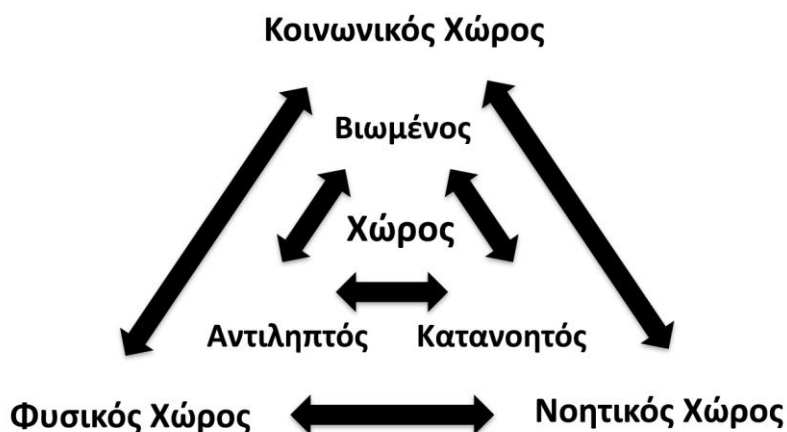
Τις τελευταίες δεκαετίες του 20ου αιώνα, αρκετοί μελετητές (Caffentzis 2010, Vasudevan et al. 2008, Harvey 2011, 2012, Hodgkinson 2012), εξετάζοντας τον τρόπο λειτουργίας του νεοφιλελευθερισμού σε παγκόσμιο επίπεδο, διαπιστώνουν ότι οι περιφράξεις διαρκώς επεκτείνονται και επομένως δεν αποτελούν απλώς ένα προκαπιταλιστικό φαινόμενο. Ως «νέες περιφράξεις» αναγνωρίζονται μεταξύ άλλων η έμφυλη καταπίεση, η βιομετρική, η πληροφοριακή συσσώρευση, η σύγχρονη αρπαγή γης, η συσσώρευση πληθυσμών σε παραγκουπόλεις, τα Προγράμματα Δομικής Αναπροσαρμογής του ΔΝΤ, η μετανάστευση και η συρρίκνωση του μεταπολεμικού κράτους πρόνοιας των δυτικοευρωπαϊκών χωρών.

Ταυτόχρονα με την λειτουργία των περιφράξεων, που είναι απαραίτητες για τη μονιμότητα της πρωταρχικής συσσώρευσης, οι αυτόνομοι Μαρξιστές διαπιστώνουν ότι ο καπιταλισμός έχει ανάγκη τα κοινά τόσο με τη μορφή των μη εμπορευματοποιημένων κοινών πόρων, όσο και με τη μορφή της κοινωνικής συνεργασίας. Οι αυτόνομοι Μαρξιστές αποκαλούν «διεφθαρμένα» (Negri and Hardt, 2009), «αλλοιωμένα» (De Angelis, 2009) ή «φιλοκαπιταλιστικά» κοινά (Caffentzis, 2010) εκείνες τις μορφές κοινών πόρων και εκείνες τις σχέσεις δημιουργίας κοινών, οι οποίες αξιοποιούνται προς όφελος του κεφαλαίου και είναι απαραίτητες για την βιωσιμότητά του.

3. Ο ΚΟΙΝΟΣ ΧΩΡΟΣ

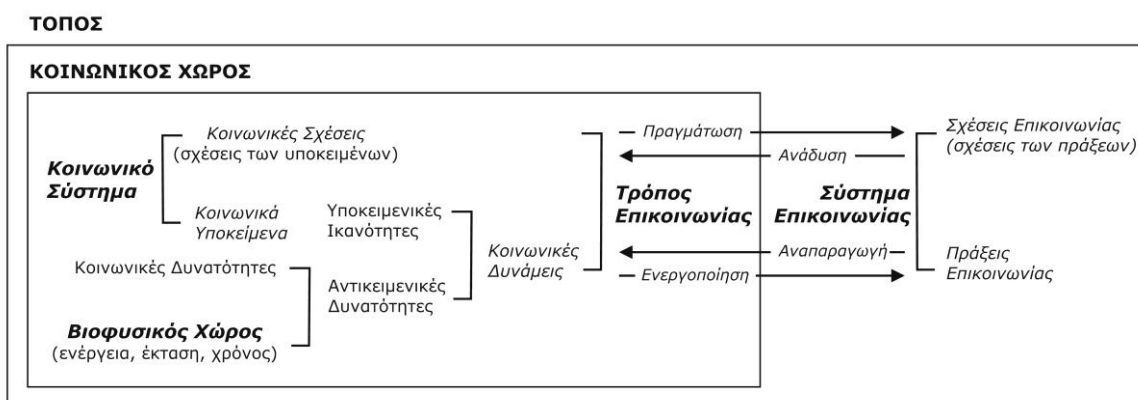
Για την εξέταση των αστικών κοινών απαιτείται η εννοιολόγηση της έννοιας του χώρου. Για τον σκοπό αυτό παρουσιάζω την χωρική ανάλυση του Lefebvre και του Κωτσάκη.

Σύμφωνα με την τριαλεκτική ανάλυση του Lefebvre (1974) ο χώρος δεν αποτελεί ένα κενό δοχείο που γεμίζει με πράξεις, σχέσεις και ιδεολογίες αλλά διακρίνεται στον φυσικό, νοητικό και κοινωνικό χώρο, αντίστοιχα στην χωρική πρακτική, στις αναπαραστάσεις του χώρου και στον αναπαρασχημένο χώρο και τέλος στον αντιληπτό, νοητικό και βιωμένο χώρο.

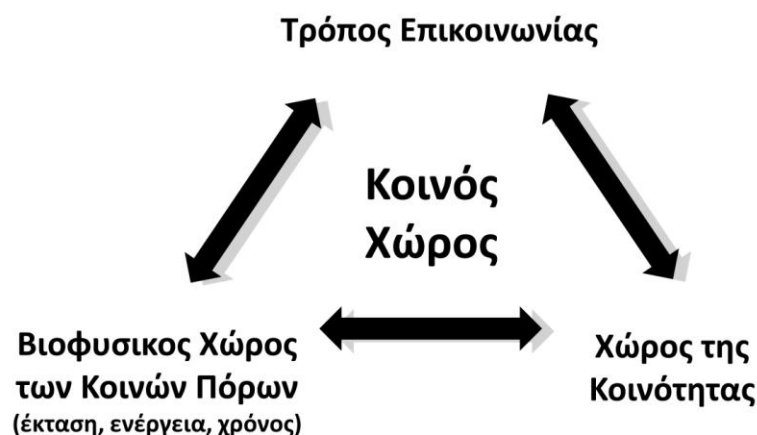
Σχήμα 1. Η χωρική τριάδα του Lefebvre (σχέδιο Χ. Τσαβδάρου)

Αντίστοιχα ο Κωτσάκης (2012) συλλαμβάνει τον Κοινωνικό Χώρο ως τη σύνδεση του Βιοφυσικού Χώρου (ενέργεια, έκταση, χρόνος) με το Κοινωνικό Σύστημα (κοινωνικές σχέσεις και κοινωνικά υποκείμενα) και τον Τρόπο Επικοινωνίας (κοινωνικές σχέσεις και κοινωνικές δυνάμεις), ο οποίος αλληλεπιδρά μέσω των διαδικασιών πραγμάτωσης, ανάδυσης, αναπαραγωγής και ενεργοποίησης με το Σύστημα Επικοινωνίας (πράξεις και σχέσεις επικοινωνίας). Τέλος ως τόπο ορίζει ο Κωτσάκης (2012) τον βιωμένο κοινωνικό χώρο.

Σχήμα 2. Τόπος και Κοινωνικός Χώρος (Κωτσάκης, 2012:85)

Συνδέοντας την τριαλεκτική ανάλυση του Lefebvre : Φυσικός -Νοητικός -Κοινωνικός Χώρος, και Βιωμένος-Αντιληπτός- Κατανοητός Χώρος, με την ανάλυση του Κωτσάκη : Φυσικός Χώρος-Τρόπος Επικοινωνίας-Κοινωνικό Σύστημα, τα οποία συνιστούν τον Κοινωνικό Χώρο, με την ανάλυση των αυτόνομων μαρξιστών για τα κοινά : Κοινοί Πόροι - Σχέσεις Δημιουργίας Κοινών - Κοινότητες, προτείνω την έννοια του Κοινού Χώρου.

Σχήμα 3. Ο Κοινός Χώρος (σχέδιο Χ. Τσαβδάρογλου)

Ως Κοινό Χώρο προτείνω την διανυσματική αλληλεπίδραση μεταξύ του Βιοφυσικού Χώρου των Κοινών Πόρων με τον Τρόπο Επικοινωνίας και το Χώρο των Κοινοτήτων. Ο βιοφυσικός-αντιληπτός Χώρος των Κοινών Πόρων αποτελεί τη χωρική πρακτική συλλογικού μοιράσματος των πόρων-μέσων (ανα)παραγωγής. Ο Χώρος των Κοινών Πόρων ορίζεται, κατασκευάζεται ή ανακτάται κάθε φορά από τον Τρόπο Επικοινωνίας. Ο Τρόπος Επικοινωνίας συνθέτει τις κοινότητες των κοινωνικών υποκειμένων στον Χώρο των Κοινοτήτων.

Επομένως, το σημείο κλειδί του Χώρου των Κοινών είναι η αλληλεπίδραση και η επικοινωνία μεταξύ των Κοινών Πόρων με τον Τρόπο Επικοινωνίας και τις Κοινότητες. Η διάρρηξη των παραπάνω σχέσεων πραγματοποιείται με τις περιφράξεις. Ανάλογα με το ποια από τις παραπάνω σχέσεις τείνει να περιφραχθεί έχουμε τις:

Περιφράξεις των Κοινών Πόρων. Πρόκειται για τις κλασσικές και νέες περιφράξεις όπως σφετερισμός και εμπορευματοποίηση των κοινών γαιών, της ενέργειας, των φυσικών πόρων, σύγχρονη αρπαγή γης, πληροφοριών, γονιδίων, γνώσης, σωμάτων, βιομετρική. Σε χωρικό επίπεδο ως νέες περιφράξεις μπορούν να αναγνωριστούν οι αναπλάσεις και ο εξευγενισμός των πόλεων, οι πολιτικές ενοικίων και οι πολιτικές αποστέρησης-εκτόπισης. Οι παραπάνω διαδικασίες συνδέονται με τη μονιμότητα της λεγόμενης πρωταρχικής συσσώρευσης ως συστατικό στοιχείο της σχέσης κεφάλαιο, δηλαδή με τον διαρκή διαχωρισμό των ανθρώπων από τα μέσα (ανα)παραγωγής.

Περιφράξεις των Τρόπων Επικοινωνίας. Πρόκειται για τον σφετερισμό της κοινωνικής συνεργασίας προς όφελος του κεφαλαίου ή και άλλων ετερονομιών. Στη διεθνή βιβλιογραφία οι περιφράξεις των τρόπων επικοινωνίας συναντιούνται με τους όρους, διαβρωμένες, αλλοιωμένες, διαφθαρμένες ή φιλοκαπιταλιστικές σχέσεις δημιουργίας των κοινών (Negri και Hardt 2009, De Angelis 2009, Chatterton 2010, Caffentzis, 2010).

Περιφράξεις των Κοινοτήτων. Πρόκειται για την κοινωνική και πολιτική συγκρότηση των περιφραγμένων κοινοτήτων, στις οποίες μέσω της συμπερίληψης ή του αποκλεισμού έχει λάβει χώρα η περίφραξη των κοινωνικών σχέσεων και των κοινών πόρων. Χωρικά παραδείγματα αποτελούν οι gated communities, τα στρατόπεδα κράτησης μεταναστών, οι φυλακές, τα επιχειρηματικά cluster, τα mall, τα κάθε είδους γκέτο καθώς και η πολεοδομία των τειχών (Vasudevan et al., 2008).

4. Ο ΚΟΙΝΟΣ ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΕΡΙΦΡΑΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Με βάση το θεωρητικό πλαίσιο που ανέπτυξα θα δείξω ότι η διαλεκτική των κοινών και περιφράξεων βρίσκεται στο επίκεντρο της πολιτικής και κοινωνικής διαμάχης στην Ελλάδα την εποχή της κρίσης.

Είναι γεγονός ότι η σταδιακή συρρίκνωση του κράτους προνοίας και της μεσαίας τάξης είχε ως αποτέλεσμα, ιδιαίτερα μετά την εξέγερση του Δεκέμβρη του 2008 και το κίνημα των αγανακτισμένων το 2011, να αναδυθούν πλήθος κινημάτων πόλης, τα οποία επιδιώκουν να απαντήσουν στα ζητήματα της κοινωνικής αναπαραγωγής θέτοντας στο επίκεντρο της δραστηριότητάς τους τον κοινό χώρο. Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα των συνελεύσεων γειτονιάς, τα αυτοδιαχειροζόμενα πάρκα, οι συλλογικές περιαστικές καλλιέργειες, τα κατελημμένα στεγαστικά εγχειρήματα και τα κοινωνικά κέντρα - ελεύθεροι κοινωνικοί χώροι - καταλήψεις - στέκια, οι δομές αλληλέγγυας οικονομίας και οι δομές κοινωνικής αλληλεγγύης όπως κοινωνικά ιατρεία, κοινωνικά παντοπωλεία, χαριστικά παζάρια, συλλογικές κουζίνες, δίκτυα ανταλλαγής προϊόντων χωρίς μεσάζοντες καθώς και συνεταιριστικές μορφές εργασίας. Ωστόσο είναι σημαντικό να σημειωθεί ο υβριδικός χαρακτήρας των παραπάνω μορφωμάτων καθώς σε αρκετές περιπτώσεις σφετερίζονται από πολιτικές οργανώσεις, έχουν φυλετικό προσανατολισμό π.χ. συσσίτια και αιμοδοσίες της Χρυσής Αυγής μόνο για Έλληνες, θεσμική εποπτεία από δήμους, εκκλησία και ΜΚΟ και δυσδιάκριτα όρια μεταξύ εμπορευματικών και μη-εμπορευματικών σχέσεων (Tsavdaroglou, 2012).

Την ίδια στιγμή η ανάδυση των νέων περιφράξεων και οι διαδικασίες της μονιμότητας της λεγόμενης πρωταρχικής συσσώρευσης λαμβάνουν χώρα τόσο στον βιοφυσικό χώρο όσο και στις κοινωνικές σχέσεις καθώς και στη συγκρότηση των κοινοτήτων.

Πίνακας 1. Χώρος των περιφράξεων (πίνακας Χ. Τσαβδάρου)

	Βιοφυσικός Χώρος	Τρόπος Επικοινωνίας	Κοινότητα
Φύλο	Φυλάκιση και διαπόμευση οροθετικών και διεμφυλικών εργατριών του έρωτα, ποινικοποίηση τοκετού στο σπίτι, αύξηση έμφυλης βίας	Ένταση της αρρενωπότητας και της πατριαρχίας	Ισχυροποίηση κοινωνικά κυρίαρχων φύλων
Φυλή	Φράχτης στον Έβρο, αστυνομική επιχείρηση «Ξένιος Ζευς», νέα στρατόπεδα κράτησης μεταναστών	Αντιμεταναστευτική νομοθεσία και ρατσιστική ρητορική εναντίον μεταναστών	Ισχυροποίηση εθνικών, φυλετικών, οικογενειακών σχέσεων
Τάξη	Πολιτικές fast truck, εξευγενισμός, αρπαγή γης, ιδιωτικοποιήσεις, ανεργία, ευελιξία και επισφάλεια, επιστρατεύσεις απεργών	Κατηγορίες και έννοιες του Κεφαλαίου: αξία, εμπόρευμα, υπαγωγή, ανταλλαγή, φετιχισμός του εμπορεύματος	Ισχυροποίηση ταξικών διαιρέσεων (προλεταριάτο, μεσαία τάξη, αστική τάξη)
Κουλτούρα	Κλείσιμο ΕΡΤ, καταστολή και ποινικοποίηση ανεξάρτητων ιστοσελίδων, κρατικές και φασιστικές επιθέσεις σε θέατρα (Χυτήριο, εκκένωση κατάληψης θεάτρου Εμπρός)	Κοινωνία του θεάματος, λογοθετικές - βιοπολιτικές περιφράξεις	Ισχυροποίηση και ανάδυση ταυτοτικών κοινοτήτων (θρησκευτικές, οπαδικές, μουσικές, πολιτικές κοινότητες)

Συγκεκριμένα η εφαρμογή των πολιτικών περίφραξης μπορεί να ταξινομηθεί στα πεδία του φύλου, της φυλής της τάξης και της κουλτούρας (πίνακας 1). Συνοπτικά ως νέες περιφράξεις μπορούν να αναγνωριστούν οι περικοπές μισθών και συντάξεων, η επισφαλαιοποίηση των εργασιακών σχέσεων, οι επιστρατεύσεις απεργών, η ιδιωτικοποίηση και εμπορευματοποίηση δημόσιων υποδομών και υπηρεσιών (μεταφορές, υγεία, εκπαίδευση, κρατικά ακίνητα), η ελαστικοποίηση της περιβαλλοντικής νομοθεσίας, οι αυξήσεις φόρων σε μεταφορές-ενέργεια-ασφάλιση-ιδιοκτησία, η υφαρπαγή γης και ακινήτων (Χατζημιχάλης 2013), η ένταση της έμφυλης καταπίεσης, ο φράχτης στον Έβρο, τα νέα κέντρα κράτησης μεταναστών, η ποινικοποίηση αγωνιζομένων ενάντια στις περιφράξεις των μεταλλείων χρυσού στη Χαλκιδική και οι εκκενώσεις πολιτικών καταλήψεων και κοινωνικών κέντρων.

Ακολουθώντας την προσέγγιση του ανοιχτού και αυτόνομου μαρξισμού (Federici 2004, De Angelis 2002, Bonefeld 2001, Holloway 2010) ισχυρίζομαι ότι η κρίση και οι διαδικασίες των περιφράξεων αποτελούν την απάντηση του κεφαλαίου στους κοινωνικούς αγώνες μέσω των οποίων οι άνθρωποι κατορθώνουν να επανανενωθούν με τα μέσα παραγωγής και αναπαραγωγής συστήνοντας τον κοινό χώρο.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Κλείνοντας το ερώτημα που προκύπτει είναι ότι εάν εμείς είμαστε η κρίση (Holloway, 2010) τότε πως μπορούμε να επιβιώσουμε έξω από την λογική του νόμου της αξίας και της εργασιακής διαδικασίας. Μπορούμε να θεωρήσουμε τις αυτοοργανωμένες πρωτοβουλίες και τις δομές κοινωνικής αλληλεγγύης ως μορφές κοινών; Επιπλέον πως τα κοινά μπορούν να προστατευτούν χωρίς να δημιουργούν περικλειστα συστήματα κοινωνικών σχέσεων στο τρίπτυχο φύλο-φυλή-τάξη;

Συμπερασματικά κρίνω σημαντική την θέση του de Angelis (2007:239) ότι «το κεφάλαιο δημιουργείται μέσω των περιφράξεων ενώ τα υποκείμενα στο αγώνα διαμορφώνονται μέσω των κοινών. Ως εκ τούτου η “επανάσταση” δεν είναι αγώνας για τα κοινά αλλά μέσω των κοινών, όχι για αξιοπρέπεια, αλλά μέσω της αξιοπρέπειας». Η διάκριση μεταξύ του αγώνα για τα κοινά και του αγώνα μέσω των κοινών είναι κρίσιμη για την έκβαση των κοινωνικών αγώνων. Επομένως ισχυρίζομαι ότι τα υποκείμενα που δημιουργούν τον κοινό χώρο ως σύνθεση του βιοφυσικού χώρου, του τρόπου επικοινωνίας και των κοινοτήτων οφείλουν διαρκώς να αγωνίζονται ενάντια στις σχέσεις της πατριαρχίας, του εθνικισμού και του κεφαλαίου, οι όποιες επιδιώκουν να σφετεριστούν τα κοινά.

6. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Arthur Chr., 2002. *The New Dialectic and Marx's Capital*, Leiden, Brill.
- Bonefeld W., 2001. «The permanence of primitive accumulation: commodity fetishism and social constitution» *The Commoner* 2, σ. 1-15.
- Briassoulis H., 2002. «Sustainable Tourism and The Question of the Commons», *Annals of Tourism Research*, Vol. 29, No. 4, σ. 1065-1085.
- Caffentzis G., 2010. «The Future Of ‘The Commons’: Neoliberalism’s ‘Plan B’ Or The Original Disaccumulation Of Capital?», *New Formations* 69, σ. 23-41.

- Carruthers I., Stoner R., 1981. Economic Aspects and Policy Issues in Groundwater Development, *World Bank staff working paper* No 496, Washington, D.C.
- Chatterton P., 2010. «Seeking the urban common: Furthering the debate on spatial justice», *City: analysis of urban trends, culture, theory, policy, action*, 14:6, σ. 625-628.
- De Angelis, M. 2007. *The Beginning of History: Value Struggles and Global Capital*, Pluto, London.
- De Angelis M., 2009. «The tragedy of the capitalist commons», *Turbulence* 5, σ. 32-33.
- De Angelis M., 2010. «The Production of Commons and the “Explosion” of the Middle Class», *Antipode* 42.4, σ. 954–977
- De Angelis M., 2013. *Κοινά και Περιφράξεις*, (μτφρ. Παπάζογλου Σ., Τσαβδάρογλου Χ.), εκδόσεις των ξένων, Θεσσαλονίκη.
- Federici S., 2004. *Caliban and the Witch. Women, the body and primitive accumulation*, Autonomedia, Brooklyn, New York.
- Federici S., 2011. «Feminism and the Politics of the Commons», *The Commoner*, other articles in commons, σ. 1-14.
- Hardin G., 1968. «The tragedy of the commons», *Science*, 162, σ. 1243-1248.
- Hardt M., Negri A., 2009. *Commonwealth*, Harvard University Press, Cambridge.
- Harvey D., 2003. *The New Imperialism*, Oxford, Oxford University Press.
- Harvey D., 2011. «The future of the commons», *Radical History Review*, 109, σ. 101-107.
- Harvey D., 2013[2012]. *Εξεγερμένες Πόλεις: Από το Δικαίωμα στη Πόλη στην Επανάσταση της Πόλης*, (μτφρ. Κ. Χαλμούκου), Αθήνα, εκδόσεις ΚΨΜ.
- Hodkinson St., 2012. «The new urban enclosures», *City: analysis of urban trends, culture, theory, policy, action*, 16:5, σ. 500-518.
- Holloway J., 2011[2010]. *Ρωγμές στον καπιταλισμό*, (μτφρ. Α. Χόλογουση), Αθήνα, Σαβάλλας.
- Κωτσάκης Δ., 2012. *Τρία και ένα κείμενα*, Εκδόσεις των Συναδέλφων, Αθήνα.
- Lefebvre H., 1991 [1974]. *The Production of Space*, Blackwell, Oxford.
- Linebaugh P., 2008. *The Magna Carta Manifesto: Liberties and Commons for All*, University of California Press, Berkeley.
- Μαρξ Κ., 2009 [1867]. *Το Κεφάλαιο, τόμος Ι* (μτφρ. Π. Μαυρομμάτης), Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Ostrom, E. 1990. *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Tsavdaroglou H., 2012. «La crisi siamo noi. Lotte sociali e beni comuni in Grecia», *Alfabeta2* n.24, σ. 28.
- Vasudevan A., McFarlane C., Jeffrey A., 2008. «Spaces of enclosure», *Geoforum* 39, σ. 1641–1646.
- Χατζημιχάλης Κ., 2013. «Η υφαρπαγή γης και ακινήτων στην Ελλάδα των Μνημονίων», Διαθέσιμο στο <http://enthemata.wordpress.com/2013/09/29/kostisx/> [Προσπελάστηκε 2 Οκτωβρίου 2013]

ΑΣΤΙΚΟΙ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ. ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ: Ο ΕΛΑΙΩΝΑΣ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Σοφία Τσάδαρη

Υποψήφια Διδάκτορας Αρχιτεκτονικής Σχολής, τομέα Πολεοδομίας – Χωροταξίας ΕΜΠ,
sofiatsadari@gmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η οικονομική κρίση ως διεθνές φαινόμενο αποκτάει συγκεκριμένες αποτυπώσεις σε κάθε τόπο. Ειδικές συνθήκες σε κάθε χώρα, πόλη ή μια περιοχή της καθορίζουν σε σημαντικό βαθμό τους τρόπους τοπικής έκφρασης ευρύτερων μεταλλαγών. Η μελέτη αυτής της μοναδικής σχέσης ή αλλιώς της γενεαλογίας των φαινομένων της κρίσης στον χώρο προϋποθέτουν την ανάπτυξη και χρήση συγκεκριμένων μεθοδολογικών εργαλείων και πρακτικών έρευνας. Εδώ χρησιμοποιούμε την επιτόπια παρατήρηση και την επαφή με προνομιακούς πληροφορητές για την καταρχήν κατανόηση και απόδοση των όσων συμβαίνουν στον Ελαιώνα σήμερα, μια περιοχή που χαρακτηρίζεται ως «πίσω αυλή» ή ως «ευκαιρία». Ξεκινώντας από το παρόν θα βαδίσουμε προς τα πίσω για να ξετυλίξουμε το κουβάρι ενός παρελθόντος θεσμικής αστοχίας και αδυναμίας σχεδιασμού στην εποχή που ακολουθεί τη δεκαετία του 1980. Η μελέτη ποσοτικών δεδομένων για τις επιχειρήσεις ανά κλάδο και στοιχεία για την πορεία της αγοράς ακινήτων επιχειρούν να ενισχύσουν τα επιχειρήματα για ορισμένες από τις όψεις της κρίσης στην περιοχή. Οφείλουμε να καταλάβουμε τι και πώς συμβαίνει στην πόλη αν υπάρχει πιθανότητα να συμβάλλουμε σε μια εναλλακτική προοπτική για αυτήν και τους κατοίκους της.

Λέξεις κλειδιά: ελαιώνας, κρίση, μετασχηματισμός, μεταλλαγή, ταυτότητες

1. Ο ΕΛΑΙΩΝΑΣ ΣΗΜΕΡΑ: ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Τι συμβαίνει στην «πίσω αυλή» της πόλης στην εποχή της κρίσης; Η περιοχή του Ελαιώνα της Αθήνας είναι ένας τόπος ιδιαίτερος και διαφορετικός, πολυδαίδαλος και ετερόκλητος, μάλλον εξαίρεση και όχι ο κανόνας για την πόλη της Αθήνας. Η μελέτη του ωστόσο έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον. Τα αποτελέσματα και τα εργαλεία της έρευνας φωτίζουν πλευρές χρήσιμες για αυτές τις περιοχές που συναντάει κανείς στην πλειοψηφία των πόλεων. Σε μια περιοχή με θύλακες κατοικίας χαμηλών εισοδημάτων και καταυλισμούς, με μεγάλες βιομηχανίες αλλά και πλήθος μικρομεσαίων επιχειρήσεων του δευτερογενούς τομέα, σε έναν κόμβο μεταφορών ανθρώπων και εμπορευμάτων αλλά και υποδοχέα των τάσεων τριτογενοποίησης της τελευταίας εικοσαετίας συναντιούνται διαφορετικής υφής αποτυπώματα της κρίσης.

Σε πολλές περιπτώσεις – εύστοχα ή μη και σε ποιον βαθμό είναι ζήτημα προς διερεύνηση - ο όρος «κρίση» χρησιμοποιήθηκε στο παρελθόν για να χαρακτηρίσει την κατάσταση στον Ελαιώνα. Ένα σύνολο παραμέτρων έχει σε κάθε περίπτωση συγκροτήσει

το υπόβαθρο επάνω στο οποίο η διεθνής οικονομική κρίση έρχεται να επιδράσει. Πώς διαμορφώνονται, λοιπόν, οι όροι αυτής της συνάντησης στον συγκεκριμένο τόπο; Ποια είναι η σχέση της κρίσης με το παρελθόν της; Αυτά είναι ερωτήματα χωρίς προφανή απάντηση. Δεν μπορεί κανείς να εικάσει βάσιμα τι είναι πιθανό να συμβαίνει. Αυτή η ειλικρινής απορία σε συνδυασμό με την ανάγκη να καταλάβουμε τι και πώς συμβαίνει στην πόλη βρίσκονται στην καρδιά της ερευνητικής προσέγγισης που εδώ παρουσιάζεται.

Υπεισέρεται στα προλεγόμενα και μια ακόμη διάσταση πολύ σημαντική για τους ερευνητές του χώρου: αυτή του σχεδιασμού και της θεσμικής ρύθμισής του χώρου. Στη μικρή ή και μεγάλη διαδρομή των πρόσφατων δεκαετιών (μέσα 1980 – 2012) ο Ελαιώνας δεν έμεινε άμοιρος προσπαθειών ρύθμισης. Το πώς διαπλέχθηκαν αυτές οι απόπειρες σχεδιασμού με τον μετασχηματιζόμενο χώρο του Ελαιώνα, τα όσα συγκροτούν τη γενεαλογία των φαινομένων της κρίσης, δεν είναι παράγοντες που δρουν εξωτερικά. Ο σχεδιασμός και τα εργαλεία που χρησιμοποιεί συνυφαίνονται με τον χώρο καθεαυτό και γίνονται κομμάτι του προβλήματος ή της λύσης του.

Καθώς διασχίζεις τον Ελαιώνα η αίσθηση και τα συναισθήματά που σου δημιουργεί εξαλλάσσονται. Κινούνται συχνά σε ζεύγη αντιθέτων, σαν το διπλό πρόσωπο του Ιανού, «έρημος τόπος γεμάτος ζωή», όπως εύστοχα περιέγραφε ο δημοσιογράφος Ηλίας Μαγκλίνης (2012). Σε 900 εκτάρια και σε απόσταση δύο χιλιομέτρων από την Ακρόπολη διασταυρώνονται πλήθος δραστηριοτήτων, επίσημων και άτυπων, διαμορφώνοντας έναν χώρο πολλαπλών ταυτοτήτων.

Παρόλο που η διαδρομή του συνδέθηκε με τις διαδικασίες της παραγωγής, από τα παλιά περιβόλια μέχρι τη βιομηχανία και τους έως πρόσφατα αναπτυσσόμενους κλάδους του τριτογενούς τομέα, ο Ελαιώνας δεν έχει έναν χαρακτήρα. Έχει τουλάχιστον τόσους όσοι και οι διαφορετικοί τύποι καθημερινών χρηστών και επισκεπτών του. Υπ' αυτήν την έννοια και οι όψεις της κρίσης οφείλουν να ιδωθούν από διαφορετικές οπτικές γωνίες συνθέτοντας στο τέλος έναν καμβά με διάθεση κονστρουκτιβισμού. Μπορεί να μοιάζει εύλογο να ξεκινήσει κανείς με ποσοτικά δεδομένα, δείκτες για τη δραστηριότητα των επιχειρήσεων και την κτηματαγορά, δεδομένα στα οποία θα αναφερθούμε σε επόμενη ενότητα. Για να φωτίσουμε, ωστόσο, την πολλαπλότητά του θα σκιαγραφήσουμε αδρά και ορισμένες ακόμη πλευρές.

Την παραμονή του δεκαπενταύγουστου του 2012 είχε περάσει ένας χρόνος από το προηγούμενο καλοκαίρι των κατελιμμένων πλατειών. Το πρώτο μνημόνιο είχε δώσει τη σκυτάλη στο δεύτερο και ο καπνός μιας μεγάλης φωτιάς λέρωνε τον αθηναϊκό ορίζοντα. Είχε ξεσπάσει στον καταυλισμό των τσιγγάνων από την Αλβανία που βρίσκονταν εγκατεστημένοι στον Ελαιώνα. Η παρέμβαση της πυροσβεστικής δεν καθυστέρησε πολύ όπως και η επέμβαση της αστυνομίας που μετέφερε τους τσιγγάνους σε άλλες περιοχές. Για τους κατοίκους του καταυλισμού η κρίση μέσω της αυταρχικής ατζέντας που υιοθετήθηκε στο πλαίσιο της σήμανε την εκδίωξη από τον χώρο κατοίκησής τους. Οι δε μόνιμοι κάτοικοι στους δεκαεπτά θύλακες κατοικίας που περιλαμβάνει είναι κατά κύριο λόγο στρώματα χαμηλών εισοδημάτων που βιώνουν την οικονομική κρίση, όπως όλες οι λαϊκές γειτονιές, με τους όρους της ανεργίας, της βαριάς φορολογίας, της απουσίας κοινωνικής μέριμνας και πρόσβασης στα δημόσια αγαθά.

Οι επιχειρήσεις που κλείνουν και οι χαμένες θέσεις εργασίας που αυτό συνεπάγεται εντείνουν την κατάσταση της απελπισίας. Παρά το γεγονός ότι ο όρος «κρίση» είχε χρησιμοποιηθεί στο παρελθόν για να χαρακτηρίσει τον Ελαιώνα ήταν εν μέρει επιτυχής.

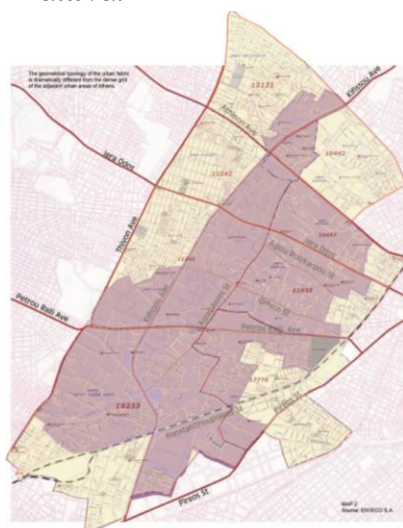
Όπως θα δείξουμε στην επόμενη ενότητα (βλ. και IOBE, 2005), όσον αφορά την παραγωγική δραστηριότητα και τις θέσεις εργασίας ο όρος δεν ανταποκρίνεται στα δεδομένα.

Η διαπίστωση αυτή δεν σημαίνει βέβαια πως όλα πήγαιναν καλά. Η περιοχή ήταν και παραμένει ένας καθρέφτης των χωρικών ανισοτήτων της πόλης, υποδοχέας της φτώχειας, καταφύγιο της «γης των κολασμένων», φορέας σημαντικής περιβαλλοντικής υποβάθμισης και προνομιακό πεδίο ανάπτυξης των τομέων της άτυπης οικονομίας. Ήταν και είναι σε μεγάλο βαθμό άγνωστος και απομονωμένος. «Μην πας το βράδυ» με συμβούλεψαν άπαντες. Όσο περισσότεροι βαδίζουν της λεωφόρους που τον οριοθετούν ή τον διασχίζουν τόσο λιγότεροι έχουν γνωρίσει την καρδιά του, την άγρια ομορφιά στα στενά όπου συναντιούνται εικόνες της σημερινής του καθημερινότητας με πολιτιστικούς θησαυρούς και την αναπάντεχη θέα της Ακρόπολης, η σύγχρονη πολιτιστική δραστηριότητα σε γειτνίαση με αποθήκες, ένα ταβερνάκι και την υπηρεσία που χορηγεί βίσα σε μετανάστες (Μαγκλίνης, 2012; Ρωπαΐτου – Τσαπαρέλη, 2006).

Στην εισαγωγή αυτή επιχειρήσαμε συνοπτικά να αποδώσουμε την αίσθηση που αποκομίζει κανείς στον Ελαιώνα και όψεις τις κρίσεις που θα μπορούσαν άλλες προσεγγίσεις να διερευνήσουν σε βάθος προτού περάσουμε στη συνέχεια, όπου τη σκυτάλη θα πάρει η αυστηρή γλώσσα των αριθμών

2. Η ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Η ΑΓΟΡΑ ΑΚΙΝΗΤΩΝ

Στη ενότητα αυτή παρουσιάζονται στοιχεία που συλλέχθηκαν πρωτογενώς για τις ανάγκες της δημοσίευσης αυτής από τις βάσεις δεδομένων της Γενικής Γραμματείας Πληροφοριακών Συστημάτων και το τμήμα Ανάλυσης Αγοράς Ακινήτων της ΤτΕ. Τα στοιχεία συλλέχθηκαν με βάση τους ΤΚ του Ελαιώνα (10442, 10447, 11855, 12131, 12241, 12242, 17778, 18233) και αφορούν μια περιοχή μεγαλύτερη από τα θεσμικά του όρια όπως ορίζονται στο ΠΔ του 1995. Την περιοχή αυτή ονομάζουμε Ευρύτερη Περιοχή Ελαιώνα.

	Σύνολο επιχ/σεων Ευρύτερης περιοχής Ελαιώνα	Ποσοστό μεταβολής συνόλου επιχ/σεων (εθνικό ποσοστό)	Νομικά Πρόσωπα (εθνικό ποσοστό)	Άθροισμα ΑΕ, ΕΠΕ, ΕΕ (εθνικό ποσοστό)	Ατομικές Επιχ/σεις (εθνικό ποσοστό)
1991	20686	-	54,77% (39,76%)	17,78% (9,1%)	45,3% (60,29%)
2001	23669	12,6% (20%)	48,9% (34,1%)	17,67% (8,66%)	51,1% (66,04%)
2008	24335	2,74% (10,64%)	50,4% (35,52%)	18,85% (9,34%)	49,61% (64,67%)
2011	23920	-1,7% (-0,68%)	52,15% (36,98%)	19,86% (9,91%)	47,87% (63,17%)

Σχήμα 1. Με μωβ οι περιοχή του Ελαιώνα σύμφωνα με το ΠΔ 95, με κίτρινο η ευρύτερη περιοχή του Ελαιώνα με βάση τους ΤΚ, στην οποία αφορούν τα στοιχεία του **Πίνακα 1**. (πηγές ΓΓΠΣ, geodata, ENVECO)

Από τις βάσεις δεδομένων της ΓΓΠΣ η έρευνα εξέτασε επίσης το πλήθος των επιχειρήσεων με βάση τετραψήφιους ΚΑΔ (508 παλαιούς και 649 νέους), οι οποίοι αντιστοιχίστηκαν με βάση τους νέους ΚΑΔ και κατηγοριοποιήθηκαν για την εξαγωγή συμπερασμάτων σε βασικούς κλάδους που χαρακτηρίζουν την περιοχή. Η επιχειρηματική δραστηριότητα αφορά σε 523 ΚΑΔ. Όπως αυτοί προέκυψαν από την αντιστοίχιση, ομαδοποιήθηκαν σε 53 κατηγορίες. Οι τιμές δόθηκαν για τα διαχειριστικά έτη 1991, 2001, 2008, 2011.

Οι 53 κατηγορίες δραστηριοτήτων εμφανίζουν ενιαία αυξητική τάση από το 1991 έως το 2001, με εξαίρεση τις σιδηροδρομικές μεταφορές όπου από 24 δεν έμεινε καμία. Οι επιχειρήσεις σε όλους τους κλάδους πλήθυναν σε μεγάλο βαθμό την τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αιώνα (ΓΓΠΣ, IOBE, 2005). Από 2001 έως το 2011 δεν παρουσιάζονται ομοιόμορφες τάσεις ως προς το πλήθος των επιχειρήσεων.

Μια σειρά από κλάδους του δευτερογενούς τομέα παρουσίαζαν φθίνουσα πορεία πριν από το ξέσπασμα της κρίσης την οποία και συνέχισαν εντός της περιόδου 2008 - 2011. (υφαντουργία – ένδυση - υπόδυση, ξυλουργία – καλαθοποιία – φελλοποιία, εκτυπώσεις - βιβλιοδεσία, παραγωγή διάφορων χημικών προϊόντων, παραγωγή πλαστικών, υαλουργία, παραγωγή προϊόντων κεραμικής, παραγωγή δομικών μη μεταλλικών προϊόντων, παραγωγή μετάλλου και μεταλλικών προϊόντων, κατασκευή ηλεκτρικών μηχανημάτων και μηχανών, κατασκευή επίπλων, άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες). Άλλες κατηγορίες δραστηριοτήτων είχαν αυξητική τάση έως το 2008 και στη συνέχεια παρουσίασαν σημαντική μείωση (παραγωγή τροφίμων και ποτών, δραστηριότητες σε σχέση με την κατασκευή, εμπόριο σχετικό με μηχανοκίνητα οχήματα, χονδρικό και λιανικό εμπόριο, μεταφορές και οι υποστηρικτικές τους δραστηριότητες, καταλύματα - εστίαση, κινηματογράφος – ραδιόφωνο – τηλεόραση, δραστηριότητες μηχανικών και συναφών επαγγελματιών, υποστηρικτικές δραστηριότητες τριτογενούς τομέα, δημόσια διοίκηση, δημόσια εκπαίδευση πλην της τριτοβάθμιας, θέαμα – καλλιτεχνική δημιουργία, τυχερά παιχνίδια. Μικρότερη μείωση παρουσίασαν οι κλάδοι της κατασκευής ηλεκτρονικών συστημάτων και εξαρτημάτων, οι επισκευές εξοπλισμού, οι δραστηριότητες σχετικές με Η/Υ, η πληροφορία – διαφήμιση, οι χρηματοπιστωτικές και λογιστικές υπηρεσίες – ασφάλειες – διαχείριση ακίνητης περιουσίας, η έρευνα – τριτοβάθμια εκπαίδευση, η υγεία – ιατρικά επαγγέλματα, η κοινωνική μέριμνα και η παροχή προσωπικών υπηρεσιών.

Σταθεροί παραμένουν οι κλάδοι του πρωτογενούς τομέα, η εξόρυξη – άντληση, η χαρτοποιία, η διαχείριση απορριμμάτων και αποβλήτων και οι δραστηριότητες εξωχώριων οργανισμών και φορέων.

Αυξητική τάση παρουσιάζουν οι επιχειρήσεις με δραστηριοποίηση μόνο εκτός Ελλάδος, η παραγωγή / παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, ατμού και νερού, η εκμετάλλευση ΤΑΞΙ, οι ταχυδρομικές υπηρεσίες, οι εκδόσεις έντυπων προϊόντων, οι νοσοκομειακές δραστηριότητες, ο αθλητισμός, τα θεματικά πάρκα – διασκέδαση – αναψυχή, οι οργανώσεις (εργοδοτικές, πολιτικές, συνδικαλιστικές κ.α.).

Στην ευρύτερη περιοχή του Ελαιώνα σύμφωνα με τα στοιχεία της ΤτΕ για τα διαμερίσματα και της μεζονέτες καταγράφηκε κατακόρυφη πτώση του αριθμού αγοραπωλησιών, που κινήθηκε ως εξής: Το 2007 καταγράφηκαν 982 μεταβιβάσεις, 778 το 2008, 514 το 2009, 520 το 2010, 273 το 2011 και 189 το 2012. Η μέση τιμή ανά τετραγωνικό μέτρο για τις αντίστοιχες χρονιές κατέγραψε πτώση από το 2010 έως και το

2012. Συγκεκριμένα η τιμή κινήθηκε ως εξής: 1774,4€ το 2007, 1821,1€ το 2008, 1886,6€ το 2009, 1786,1€ το 2010, 1612,5€ το 2011 και 1323,9€ το 2012. Με βάση τα στοιχεία της ΤτΕ (ΤτΕ, 2012) η κατάσταση για τα εμπορικά ακίνητα είναι δυσμενέστερη.

Έχοντας σχηματίσει μια βασική εικόνα για την πορεία των παραγωγικών κλάδων και τις τιμές της αγοράς ακινήτων, στην επόμενη ενότητα θα επιχειρήσουμε την κριτική ανασκόπηση των σχεδιασμών για την περιοχή κατά την εικοσαετία που προηγήθηκε του ξεσπάσματος της κρίσης (ΤτΕ, 2012).

3. ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΘΕΣΜΙΚΗΣ ΑΣΤΟΧΙΑΣ ΚΑΙ Η ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Οι προσπάθειες του σχεδιασμού στον Ελαιώνα μετρούν πολλές δεκαετίες. Από το 1954 μέχρι και το 1985, μελέτες, νόμοι και διατάγματα διαδέχθηκαν το ένα το άλλο χωρίς αποτέλεσμα. Το ΡΣΑ 85 προέβλεπε χρήση ΒΙΠΑ - ΒΙΟΠΑ κατά 70% ενώ στο υπόλοιπο 30% χωροθετούσε γενική κατοικία (18%) και ειδικές χρήσεις (ΟΡΣΑ, 1996). Από τις πολεοδομικές μελέτες που είχαν ανατεθεί ήδη από το 1984 - ενόψει των οποίων είχε γίνει και αναστολή οικοδομικών εργασιών στην περιοχή - καμία δεν θεσμοθετήθηκε μέχρι το 1990. Την ίδια χρονιά το ΥΠΕΧΩΔΕ προχώρησε σε σύνταξη μελέτης που κατέληξε στο ΠΔ του 1991 (ΦΕΚ 74Δ/91). Οι ενδιαφερόμενοι Δήμοι προσέφυγαν στο ΣτΕ ζητώντας την ακύρωσή του με επιχειρήματα που στήριζαν στο ΡΣΑ 85 και τις περιβαλλοντικές οδηγίες της ΕΟΚ. Στις αρχές του 1994 το διάταγμα παρέμενε ανεφάρμοστο και ο ΟΡΣΑ σε συνεργασία με μελετητική ομάδα του ΕΜΠ εκπόνησαν νέα μελέτη. Η τελευταία στόχευε να λάβει υπόψη τις απόψεις όλων των εμπλεκόμενων φορέων. Αποτέλεσμα αυτής της προσπάθειας ήταν η θεσμοθέτηση του ΠΔ του 1995 (ΦΕΚ 1049Δ/95), το οποίο με τις αναθεωρήσεις του αποτελεί και το ισχύον θεσμικό πλαίσιο της περιοχής.

Σε συνεντεύξεις με εμπλεκόμενους μελετητές (συνεντεύξεις 2012-2013) θίγονται μια σειρά από ζητήματα σε σχέση με τους σχεδιασμούς στον Ελαιώνα. Οι απόψεις αυτές έχουν αποχρώσεις, δεν παρουσιάζουν ωστόσο μεγάλες αποκλίσεις παρά το ότι προέρχονται από διαφορετικούς φορείς και θέσεις. Υπογραμμίζουν ελλείμματα διακυβέρνησης και διαχείρισης, επισημαίνουν ειδικότερα ζητήματα εφαρμογής και πιο σπάνια αναφέρονται σε συνολικότερα ζητήματα στρατηγικής.

Η διοικητική διαίρεση του Ελαιώνα σε πέντε δήμους και η αδυναμία πραγματικής δημιουργίας ενός ενιαίου φορέα διαχείρισης συνιστούν τα βασικά προβλήματα όσον αφορά στη διακυβέρνηση. Ο φορέας που θεσμοθετήθηκε με ΠΔ το 2002 (ΦΕΚ 187Α/2002) έχει παραμείνει ανενεργός και βασική αιτία για αυτό θεωρείται η έλλειψη ουσιαστικής αρμοδιότητάς του. Είναι ένας φορέας που δεν διαθέτει πόρους ή / και χώρους προκειμένου να μπορέσει να ωθήσει τις παρεμβάσεις στην περιοχή με βάση και παραδείγματα της διεθνούς εμπειρίας. Βεβαίως και στα «περίφημα» διεθνή παραδείγματα, ακόμη και όταν κυμάτιζε θριαμβευτικά «η σημαία της αγοράς» ποτέ δεν απουσίασε η επένδυση του κράτους στις υποδομές. Οι υπεύθυνοι του πρώην τμήματος Ελαιώνα στον ΟΡΣΑ (πρώην αφού οι στυλοβάτες του συνταξιοδοτήθηκαν και ουδείς γνωρίζει τι μέλει γενέσθαι) θεωρούν πως «η περιοχή του Ελαιώνα είναι πραγματικά το δείγμα του πώς λειτουργήσε και λειτουργεί το ελληνικό κράτος συνολικά». Διακηρυκτικά εξαιρετικά παρεμβατικό και στο διαταύτα «το χέρι της αγοράς» μάλλον βρίσκει εδώ την πιο ζεστή φωλιά. Με περίτεχνη νομοθεσία και αλληλεπικαλύψεις όλα επιτρέπονται και όλα απαγορεύονται και σε αυτό το πλαίσιο ενισχύονται οι δυνατότητες κερδοσκοπίας επί της

γης και αυτού του είδους οι μεθοδεύσεις. Η ανυπαρξία ενός ενιαίου φορέα διαχείρισης συμβάλλει σε αυτό το παιχνίδι και κάνει ακόμη πιο πολύπλοκη την κατάσταση που διαμορφώνουν οι πολλοί παίκτες, οι διαφορετικές εκτιμήσεις και τα αντικρουόμενα συμφέροντα.

Η εφαρμογή του σχεδίου αποδείχτηκε τραγικά δύσκολη υπόθεση. Η περιοχή εντάχθηκε στο σχέδιο ως μία πολεοδομική ενότητα με αρχικό σκοπό να ισοσκελίζονται οι διαφορές σε πράσινο που υπήρχαν από Δήμο σε Δήμο. Οι χώροι πρασίνου ήταν συγκεντρωμένοι στο μεγαλύτερο μέρος τους στον Δήμο της Αθήνας και η πρόβλεψη ήταν να υλοποιηθούν από τις εισφορές και των υπόλοιπων Δήμων. Αυτό όμως δεν κατέστη εφικτό. Οι πράξεις εφαρμογής προχώρησαν τμηματικά και ανισόμετρα από Δήμο σε Δήμο, με μελέτες που εκπόνησαν διαφορετικοί μελετητές, σε πολλές περιπτώσεις ιδιώτες, και χωρίς ενιαίο συντονισμό και επίβλεψη. Πολλές από τις πράξεις εφαρμογής, όπως π.χ. στον Δήμο Αιγάλεω έγιναν και ξανάγιναν. Αυτή η τμηματική εφαρμογή ανά Δήμο και η είσπραξη των εισφορών από τις επιμέρους διοικήσεις οδήγησε και στην αδυναμία να υλοποιηθούν οι μεγάλοι κοινόχρηστοι χώροι ειδικά στον Δήμο Αθηναίων. Όσο δε ο καιρός περνούσε οι εισφορές ήταν ακόμη δυσκολότερο να υπολογιστούν και να επιμεριστούν στους πολλούς ιδιοκτήτες και κληρονόμους. Επιπροσθέτως ύστερα από την παρέλευση της οκταετίας υπήρχαν ιδιοκτήτες που ασκούσαν το έννομο δικαίωμά τους να αιτηθούν άρση της απαλλοτριώσης λόγω μη εφαρμογής του σχεδίου. Υπό αυτές της συνθήκες η εφαρμογή ενός σχεδίου όχι για λίγα οικοδομικά τετράγωνα αλλά για μια τέτοια έκταση 9000 στρεμμάτων αδυνατούσε να ολοκληρωθεί.

Η τμηματική εφαρμογή είχε ιδιαίτερη επίπτωση και στις αξίες της γης. Αυτές ήταν ήδη υψηλές και ανέβαιναν ακόμη περισσότερο. Αυτό ήταν ένα δεύτερο συναφές πρόβλημα. Στην περιοχή οι ιδιοκτησίες είναι ιδιαίτερα μεγάλες και στην πλειοψηφία τους διαθέτουν μεγάλες επιφάνειες επικείμενων κτιρίων οι οποίες συνυπολογίζονται. Προέκυπταν επομένως υπέρογκα ποσά τόσο για τις εισφορές όσο και για τις απαλλοτριώσεις. Τα παραδείγματα για τις ιδιοκτησίες της ΕΤΜΑ και της ΠΠΣΟΣ είναι ενδεικτικά. Για την μεν ΕΤΜΑ ο Δήμος Αθηναίων βρέθηκε σε αδυναμία να υλοποιήσει το σχέδιο όταν η εταιρία έκλεισε, ενώ η ΠΠΣΟΣ θεώρησε αδιανόητο να πληρώσει εισφορές το πόσο των οποίων ήταν αντίστοιχο με τη δημιουργία ενός νέου εργοστασίου σε άλλη χώρα. Αποφάσισε ως εκ τούτου και επειδή χρειαζόταν περισσότερο χώρο να πουλήσει την ιδιοκτησία της στον Ελαιώνα προκειμένου να μεταφερθεί κάπου αλλού στην Αττική. Και βέβαια πίεζε να αλλάξει και η χρήση γης από βιομηχανία σε άλλες χρήσεις προκειμένου να υλοποιήσει με καλύτερους όρους αυτό της το σχέδιο. Κάπως έτσι είχε διαμορφωθεί η κατάσταση προτού ανοίξει η συζήτηση για την υπόθεση της Διπλής Ανάπλασης.

Η πρώτη απόπειρα για τη διπλή ανάπλαση στις περιοχές του Ελαιώνα και των Αμπελοκήπων προβλέφθηκε με τα άρθρα 11 και 12 του Ν. 3481/2006. Ύστερα από προσφυγές στο ΣτΕ ακολούθησε η 3059/2009 απόφαση της ολομέλειας του Συμβουλίου η οποία ανάιρεσε μια σειρά από κατασκευές που προέβλεπε ο νόμος και πάγωσε την ανάπλαση στον Βοτανικό. Οι πρώτες νομοθετικές αλλαγές έγιναν με το άρθρο 23 του Ν. 3983/2011 και οι δεύτερες με τον Ν. 4117/2013. Τον Απρίλιο του 2013 το Ε΄ τμήμα του ΣτΕ γνωμοδοτώντας επί του σχεδίου ΠΔ με βάση τις πιο πάνω ρυθμίσεις έκρινε ότι οι νέες προβλεπόμενες κατασκευές δεν αντίκεινται στο άρθρο 24 του Συντάγματος.

Το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης επέφερε σημαντικό πλήγμα στην κατασκευάστρια εταιρία Μπάμπης Βωβός, η οποία κατέφυγε στο τέλος του 2012 σε

αίτηση για ένταξη στο αρ 99. Η εταιρεία εκτέθηκε σε υπέρογκο δανεισμό, υπολογίζοντας την αποπληρωμή με έσοδα από την ενοικίαση γραφειακών χώρων που είχε στην ιδιοκτησία της και από τη λειτουργία του εμπορικού κέντρου στον Βοτανικό. Οι πιέσεις των ενοικιαστών για μείωση των ενοικίων λόγω της κρίσης και το πάγωμα της ανάπτυξης οδήγησαν σε αδυναμία αποπληρωμής και χρεωκοπία. Η εξυγίανση της εταιρίας μέσω των διαδικασιών του αρ 99 σήμερα συναρτάται με την υλοποίηση του εμπορικού κέντρου στον Βοτανικό (Γιόγιακας, 2013).

Οι καταρχήν επιμέρους δυσκολίες της εφαρμογής που περιγράφηκαν πιο πάνω μετατρέπονται σε νευραλγικής σημασίας ανεπάρκειες του σχεδιασμού και σε συνδυασμό με μια σειρά άλλων στρατηγικών αδυναμιών διαμορφώνουν το πλαίσιο της θεσμικής αστοχίας που σχετίζεται με την κρίση του χώρου. Η καθυστέρηση της εφαρμογής καθιστά το όποιο σχέδιο ανεπίκαιρο και τελικά δύσκολα αποτιμιταίο. Παρόλο αυτά δεν είναι επαρκής μια τέτοια τοποθέτηση. Δεν είναι τόσο απλό, δηλαδή, ότι τα σχέδια είναι καλά αλλά δεν εφαρμόζονται.

Η δεκαετία που μεσολαβεί από το ΠΔ του 1995 έως τον πρώτο νόμο για τη διπλή ανάπτυξη το 2006 είναι κρίσιμη και ενδεικτική των στρατηγικών αδυναμιών του σχεδιασμού. Σαρωτικές μεταλλαγές σε αναπτυξιακή κατεύθυνση που συνόδευσαν τη διεξαγωγή των Ολυμπιακών Αγώνων και την ένταξη στην ΟΝΕ (μεγάλα κυκλοφοριακά έργα, η μεταφορά του αεροδρομίου στα Σπάτα, η χωροθέτηση των ολυμπιακών έργων κ.ο.κ.) οδήγησαν σε αύξηση των οικονομικών μεγεθών στηριγμένη σε κατασκευές και εμπόριο χωρίς τη δημιουργία προϋποθέσεων που θα οδηγούσαν σε καινοτομική αναδιάρθρωση των παραγωγικών δραστηριοτήτων. Απόρροια και των κατευθύνσεων του ΡΣΑ 85 ήταν ο προσανατολισμός σε «ανάσχεση της διόγκωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων και αναπροσανατολισμό των επενδύσεων στην περιφέρεια». Δημιουργήθηκε, επομένως, ένα πλαίσιο μερικού προγραμματισμού ή και παντελούς έλλειψής του το οποίο συνηγορούσε στην εγκατάλειψη και συχνά τον στιγματισμό των κεντρικών περιοχών και είχε ως βασική συνέπεια και την αστική διάχυση.

Δεν είναι τυχαίο ότι την περίοδο των Ολυμπιακών Αγώνων ο Ελαιώνας έγινε και κυριολεκτικά η πίσω αυλή της Αθήνας. Μεταφέρθηκαν όλα όσα δεν έπρεπε να δει η «πεθερά» (αυτοκίνητα, μπάζα κ.ο.κ.). Είναι ερώτημα, βέβαια, αν αυτή η κατεύθυνση ήταν απλά λάθος προγραμματισμός και «χαμένη ευκαιρία» ή λογική συνεπαγωγή του τρόπου με τον οποίο ιεραρχούνται οι προτεραιότητες για την πόλη, τα συμφέροντα που υπερασπίζονται και τα κριτήρια με τα οποία χωροθετούνται και αξιολογούνται τα έργα. Σε κάθε περίπτωση πάντως και παρά την πλειοδοσία νομοθετικών ρυθμίσεων η περιοχή του Ελαιώνα σε καμία περίπτωση δεν έτυχε ευνοϊκής αντιμετώπισης. Τα προβλήματά του βρέθηκαν σε δεύτερη μοίρα.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η εξαγωγή συμπερασμάτων για περιοχές με τόσο σύνθετη φυσιογνωμία απαιτεί διεισδυτική και πολυεπίπεδη προσέγγιση. Οι οριζόντιες διατυπώσεις πάντοτε διατρέχουν τον κίνδυνο της ισοπέδωσης και του στιγματισμού. Σπάνια δε μπορούν να περιγράψουν την πραγματικότητα. Ο Ελαιώνας δεν είναι γενικά «περιοχή σε κρίση», «αστικό κενό», «no man's land», «μαύρο κουτί». Ο διάβολος εδώ πράγματι βρίσκεται στις λεπτομέρειες. Οι παραγωγικές δραστηριότητες, όπως είδαμε στη δεύτερη ενότητα δεν εμφανίζουν ενιαία

χαρακτηριστικά. Φθίνουσα ήταν η πορεία συγκεκριμένων μεταποιητικών δραστηριοτήτων. Υπάρχουν, όμως, κλάδοι που εμφανίζουν αντοχή και αύξηση ακόμη και κατά τη διάρκεια της κρίσης. Η γενεαλογία των φαινομένων της κρίσης συγκροτείται βασικά από την επιλογή να υπάρχει «πίσω αυλή», συγκέντρωση όλων των «ανεπιθύμητων» δραστηριοτήτων σε ένα μέρος της πόλης. Δημιουργούνται σημαντικές χωρικές ανισότητες και συνθήκες κατάφωρης περιβαλλοντικής υποβάθμισης.

Ο σχεδιασμός είχε στρατηγικές αδυναμίες και δεν ήταν πραγματική πολιτική προτεραιότητα η βελτίωση των συνθηκών κατοίκησης και εργασίας στον Ελαιώνα. Η «αναπτυξιακή μετάλλαξη» της Αθήνας είχε σαφώς άλλες προτεραιότητες. Ο σχεδιασμός δεν θα μπορούσε να επιλύσει τα θέματα κοινωνικών ανισοτήτων, θα μπορούσε όμως να διαχειριστεί διαφορετικά τις χωρικές ανισότητες, με άλλη κατανομή θετικών αρνητικών συνεπειών στις περιοχές της πόλης. Υπό αυτούς τους όρους οι σχεδιασμοί στον Ελαιώνα έγιναν κομμάτι του προβλήματος. Δεν είχαμε καλά σχέδια που δεν εφαρμόστηκαν. Έγινε τελικά ένα πολύχρωμο «πάπλωμα» - σχέδιο χρήσεων γης, το οποίο σκεπάζει μια εντελώς διαφορετική πραγματικότητα. Η φθίνουσα πορεία δεν είναι νομοτέλεια. Υπάρχουν οι όροι για μια διαφορετική προοπτική. Αυτή, όμως, η προοπτική έχει ως προϋπόθεση την αλλαγή των στόχων, των προτεραιοτήτων, του προσανατολισμού των δημόσιων δαπανών.

5. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βασενχόβεν Λ., 1995. Αστικές αναπλάσεις σε μια σύγχρονη μεγαλούπολη: η περίπτωση του Ελαιώνα, Στο Γεωργούλης, Δ. (επιμ.), *Κείμενα στη θεωρία και στην εφαρμογή του πολεοδομικού και του χωροταξικού σχεδιασμού*, Παπαζήση, Αθήνα, σ. 51-81.
- Γιόγιακας, Π. 2013. «Ο Βοτανικός γονάτισε τον βασιλιά της αντιπαροχής», διαθέσιμο στο: <http://www.tanea.gr/news/economy/article/4759768/?iid=2> [τελευταία επίσκεψη 05/10/2013]
- ΕΜΠ, 1992. *Ερευνητικό Πρόγραμμα: Πολεοδομική Οργάνωση και Ανάπλαση Περιοχής Ελαιώνα*, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο – Δήμος Αθηναίων, Αθήνα.
- ΙΠΑ– ΙΟΒΕ, 2005. *Έρευνα: Διερεύνηση προοπτικών ανάπτυξης της περιοχής του ελαιώνα – Α' φάση: Η αναπτυξιακή φυσιογνωμία του Ελαιώνα, Β' φάση: Αναπτυξιακές δυνατότητες του Ελαιώνα και προτάσεις πολιτικής*, Αθήνα.
- Μαγκλίνης, Η., 2012. «Βοτανικός, έρημη χώρα γεμάτη ζωή» διαθέσιμο στο: http://news.kathimerini.gr/4Dcgi/4dcgi/_w_articles_civ_2_10/06/2012_484963 [τελευταία επίσκεψη 07/10/2013]
- ΟΡΣΑ, 1996. *Ο Ελαιώνας 1994-1996*, ΟΡΣΑ, Αθήνα.
- Ρωπαΐτου – Τσαπαρέλη Ζ., 2006. *Ο Ελαιώνας της Αθήνας, Ο χώρος και οι άνθρωποι στο πέρασμα του χρόνου*, Φιλιππότη, Αθήνα.
- ΤτΕ, 2012. *Πρακτικά συνεδρίου: Η αγορά ακινήτων στην πρόσφατη χρηματοοικονομική κρίση*, έκδοση της ΤτΕ, Αθήνα.
- Συνεντεύξεις 2012 – 2013. Αίσωπος Γ., *συνέντευξη*, 11 Σεπτεμβρίου 2012, Αργύρη Δ. – Κανδηλώρος Κ., *συνέντευξη*, 14 Φεβρουαρίου 2012, Βασενχόβεν Λ., *συνέντευξη*, 24 Ιανουαρίου 2012, Κοτοπούλης Μ., *συνέντευξη*, 5 Δεκεμβρίου 2012, Λαγουδάκη Α., *συνέντευξη*, 4 Δεκεμβρίου 2012, Ρωπαΐτου – Τσαπαρέλη Ζ., *συνέντευξη*, 29 Σεπτεμβρίου 2013-10-08

ΣΕΝΑΡΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΑΡΧΙΠΕΛΑΓΟΣ ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΑΠΟΣΥΝΘΕΣΗΣ

Βασιλική Τσιούτσιου

Αρχιτέκτων Μηχανικός ΠΘ - Msc Urbanism (TUDelft-IUAV), architsiou@gmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το ιστορικό κέντρο της Αθήνας έχει ταυτιστεί με την εμφάνιση μιας διαδικασίας πολεοδομικής και κοινωνικής αποσύνθεσης. Η περιοχή γύρω από την Ομόνοια, που παραδοσιακά χαρακτηριζόταν από την μείξη των κοινωνικών στρωμάτων και των χρήσεων γης, τώρα μαστίζεται από τα ορατά σημάδια παρακμής (κενά οικόπεδα, εγκαταλελειμμένα κτίρια), την ερήμωση και την εγκληματικότητα. Παρά την εγκατάλειψη της, ωστόσο, η περιοχή αυτή ήταν και παραμένει ένας ζωτικής σημασίας οικονομικός χώρος για τους μετανάστες. Αφετηρία της εισήγησης είναι η χωρική, ποσοτική και ποιοτική καταγραφή της αστικής αποσύνθεσης στην περίπτωση του ιστορικού κέντρου. Αρχικά, με την χρήση σεναρίων σε μητροπολιτική κλίμακα, επιχειρείται η ανάδειξη των δυνατοτήτων του άκτιστου στην ανασύσταση του μητροπολιτικού χώρου. Εστιάζοντας στην περιοχή γύρω από την Ομόνοια, η αστική αποσύνθεση ποσοτικοποιείται και καταγράφεται ως το σύνολο των άκτιστων οικοπέδων, χώρων στάθμευσης, ανενεργών βιοτεχνιών και ερειπίων. Το διάσπαρτο μωσαϊκό αυτών των αστικών καταλοίπων γίνεται η βάση για τη μελέτη ενός δικτύου επεμβάσεων, που στοχεύουν στη διασφάλιση της παρουσίας όλων των κοινωνικών στρωμάτων στη περιοχή αλλά και στην υποστήριξη της μικροοικονομίας των μεταναστών, άμεσα ή έμμεσα. Το βασικό ερώτημα είναι εάν η αστική αποσύνθεση μπορεί να αποτελέσει δομικό στοιχείο για την ανασυγκρότηση της πόλης και τη διασφάλιση της κοινωνικής και αστικής πολυμορφίας και ισορροπίας.

Λέξεις κλειδιά: Αθήνα, αστική αποσύνθεση, μετανάστες, ερείπια, ιστορικό κέντρο.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η υποβάθμιση του ιστορικού κέντρου της Αθήνας είναι μια διαδικασία υπό εξέλιξη που διαρκεί σχεδόν μισό αιώνα. Ήδη από τη δεκαετία του '80 το κέντρο θεωρείται απωθητικό, αποτέλεσμα της έντονης ανοικοδόμησης των δεκαετιών που ακολούθησαν τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και μεγάλη μερίδα του πληθυσμού του κινείται προς τα προάστια. Η αστική εξάπλωση, που τροφοδοτήθηκε από τις μεταβολές στη γεωγραφία των μεταφορών (νέες υποδομές: μετρό-Αττική οδός, ραγδαία αύξηση της χρήσης των ΙΧ.) έπαιξε σημαντικό ρόλο στον επαναπροσδιορισμό της ιεραρχίας της πόλης με την ανάδυση νέων διοικητικών και εμπορικών πόλων. Οι εγκαταλελειμμένες υποδομές του κέντρου, το οποίο σταδιακά ερημώνει, επαναχρησιμοποιούνται με την έλευση των διεθνών μεταναστών που καταφθάνουν αρχικά από τα Βαλκάνια και τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και στη συνέχεια από την Αφρική και την Ασία.

Η σχέση ωστόσο του ιστορικού κέντρου με την παρουσία των μεταναστών είναι διαχρονική. Η περιοχή γύρω από την Ομόνοια είναι για πάνω από 2000 χρόνια η πύλη της πόλης, χαρακτήρας ο οποίος ταυτίζεται διαχρονικά με το εμπόριο, τη παραγωγή αλλά και παρουσία των πιο φτωχών και χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων, των ξένων, των μεταναστών και των επισκεπτών της πόλης. Η αρχαία Αγορά, που αποτελούσε τη φυσική προέκταση της πύλης των τειχών, συγκέντρωνε εμπόρους και μετοίκους. Αντίστοιχα η περιοχή από την πύλη μέχρι το Οθωμανικό Παζάρι χαρακτηριζόταν από την παρουσία των Τσιγγάνων σιδηρουργών, και της άτυπης αγοράς των Αιθιόπων. Ο εκσυγχρονισμός της πόλης με την εφαρμογή του πρώτου μοντέρνου πολεοδομικού σχεδίου της Αθήνας, σήμανε την μετάβαση στις “πύλες” της Νεοτερικότητας, τους σταθμούς των μέσων σταθερής τροχιάς (ΟΣΕ) και των πρώτων υπεραστικών λεωφορείων γύρω απ την Ομόνοια. Ωστόσο η ευρύτερη περιοχή διατηρεί τον χαρακτήρα της ως μια ζωντανή μείξη από βιοτεχνίες και βιομηχανίες, φτηνά καταστήματα και ξενοδοχεία και κατοικία (Χατζιωάννου, Αγριαντώνη, 1995), αποτελεί δε τόπο αναφοράς των εσωτερικών μεταναστών που συγκεντρώνονται από όλη την επικράτεια στη νεοσύστατη πρωτεύουσα.

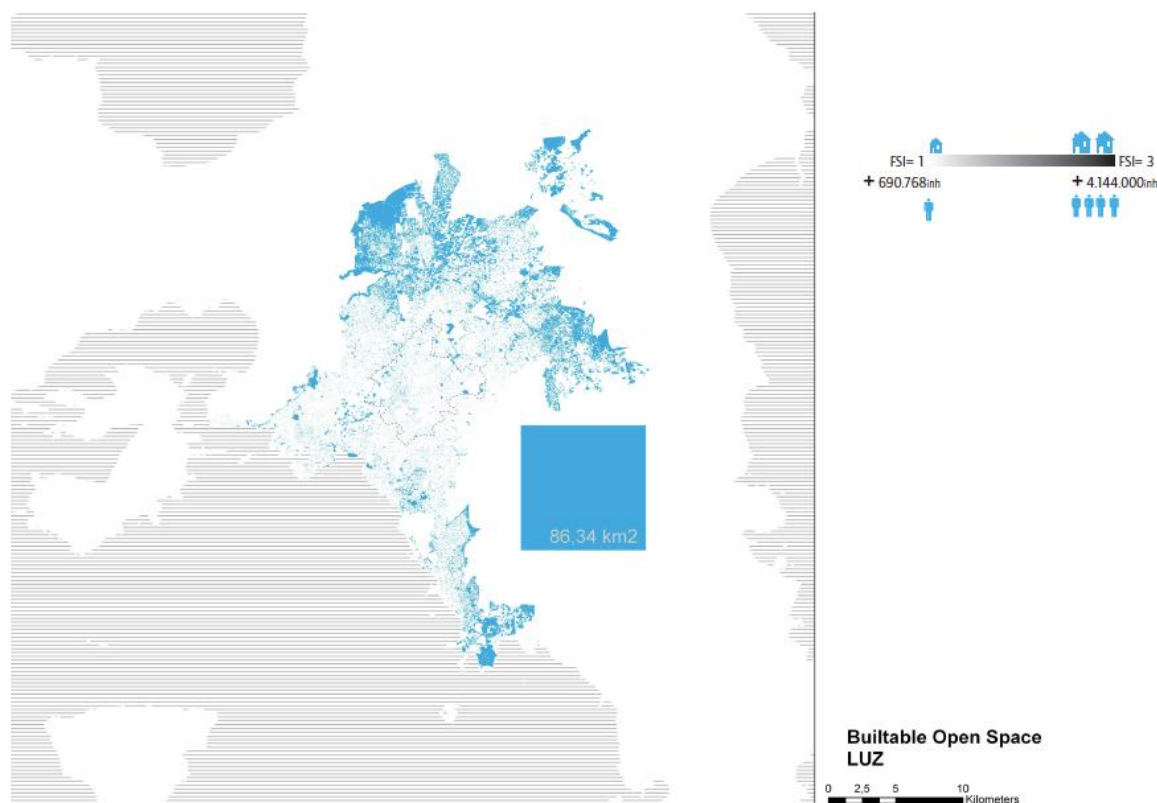
Οι μετανάστες παρατείνουν την ζωή του παλιού κτιριακού αποθέματος (Balbo, 2005) καθώς, λόγω μη ισότιμης πρόσβασης στην αγορά κατοικίας, χρησιμοποιούν κτίρια που οι γηγενείς εγκατέλειψαν. Η παρουσία ωστόσο των σύγχρονων μεταναστών στο ιστορικό κέντρο δεν είναι απλά αποτέλεσμα της ύπαρξης διαθέσιμου, φτηνού κτιριακού αποθέματος. Βασίζεται στο γεγονός ότι το κέντρο είναι άμεσα προσβάσιμο με τα μέσα μαζικής μεταφοράς, αποτελεί πύλη στη ροή εμπορικών αγαθών, ενώ η εγγύτητα του στις περιοχές έντονων ροών (τουριστών, ημερήσιου πληθυσμού κλπ) αλλά και η έντονη δραστηριότητα των κοινωνικών τους δικτύων τροφοδοτεί τις οικονομικές δραστηριότητες των ομάδων αυτών. Η προνομιακή ωστόσο θέση της περιοχής του κέντρου τη καθιστά ιδιαίτερα κερδοφόρα στόχο για το real-estate, με κίνδυνο να αλλοιωθεί ο εγγενής λαϊκός χαρακτήρας της και να εκδιωχθούν από αυτή οι φτωχότεροι πληθυσμοί.

Σκοπός της εισήγησης αυτής ο προσδιορισμός και η καταγραφή της αστικής αποσύνθεσης και του κενού στη περίπτωση της Αθήνας. Το διάσπαρτο αυτό αρχιπέλαγος εν δυνάμει διαθέσιμων χώρων μπορεί να λειτουργήσει σαν ένα δίκτυο από εναλλακτικές πολυμορφικές κτιριακές εγκαταστάσεις και σύνολα που σκοπό έχουν την διασφάλιση της πρόσβασης στην αγορά κατοικίας και εργασίας για τις ομάδες του κέντρου που τη στερούνται, όπως μετανάστες, και όχι μόνο. Με αυτό το τρόπο το ιστορικό κέντρο μπορεί να ανακτήσει την χαμένη αστικότητα του και τον εγγενή πολυδιάστατο χαρακτήρα του.

2. ΟΙ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΚΕΝΟΥ ΣΕ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΛΙΜΑΚΑ

Η διερεύνηση των ορίων της χωρητικότητας της αστικοποιημένης επιφάνειας της Αττικής κάτω από ακραίες πληθυσμιακές μεταβολές, ανέδειξε εκτός των άλλων τις δυνατότητες που έχει το κενό-και εν μέρει το υπόλειμμα-τόσο στην απορρόφηση μιας πιθανής αύξησης του πληθυσμού όσο στο να αποτελέσει το δομικό λίθο που θα καταστήσει την πόλη πιο βιώσιμη. Η μελέτη βασίστηκε σε μια σειρά από αφαιρετικές υποθέσεις-σενάρια, σκοπός των οποίων ήταν να εξετάσουν τις δυνατότητες διαφορετικών τύπων γης που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για να απορροφήσουν μια ακραία αύξηση του πληθυσμού (Tsioutsiou, 2012) χωρίς να επεκταθεί περαιτέρω ο αστικός ιστός της Αθήνας. Τα σενάρια αφορούσαν είτε τις περιπτώσεις συμπαγών εκτάσεων, όπως το λιμάνι με τις

αντίστοιχες βιομηχανικές ζώνες, τον Ελαιώνα και το Ελληνικό αλλά και τη περίπτωση της αξιοποίησης του διάσπαρτου μωσαϊκού των Δομήσιμων Ελεύθερων Χώρων (Δ.Ε.Χ.) στην Ευρύτερη Αστική Περιοχή της Αθήνας (LUZ) όπως αυτοί προκύπτουν από το χάρτη των χρήσεων γης σε επίπεδο ιδιοκτησίας. Με τη χρήση του GIS, οι επιφάνειες που προκύπτουν ως ελεύθερες δοκιμάζονται με διαφορετικούς συντελεστές δόμησης και διαφορετικές χρήσεις (κατοικία, παραγωγή τροφής-ενέργειας κλπ).

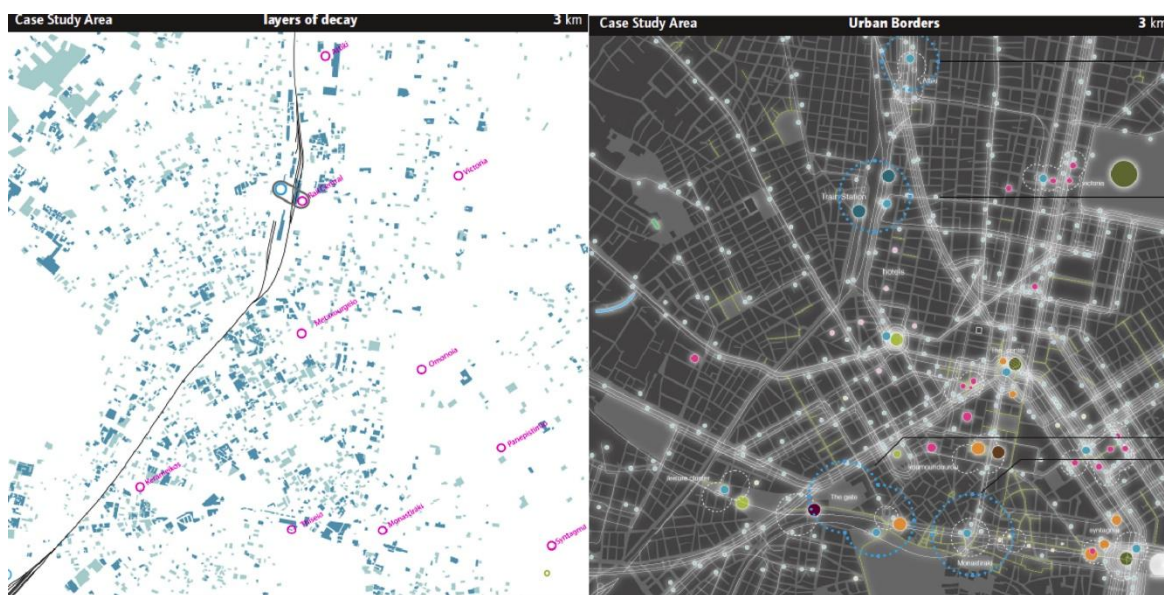
Σχήμα 1. Ο Δομήσιμος Ελεύθερος Χώρος στην Ευρύτερη Αστική Περιοχή της Αθήνας (σχέδιο Β.Τσιούτσιου)

Όπως φαίνεται στο Σχήμα 1, οι Δ.Ε.Χ., με ένα Συντελεστή Δόμησης να κυμαίνεται μεταξύ 1-3 θα μπορούσαν να απορροφήσουν από 690.000 ως 4 εκατομμύρια επιπλέον κατοίκους. Ο υπάρχων Δομήσιμος Ελεύθερος Χώρος εντός του Δήμου Αθηναίων υπολογίζεται περίπου στα 2 km². Αν αυτός ο χώρος ήταν να δομηθεί με ένα Σ.Δ.=3 θα ήταν αρκετός για να στεγάσει τους μετανάστες που ζουν στο Δήμο (137000 σύμφωνα με την απογραφή του 2001). Αυτό υπολογίζεται με μια μεικτή οικιστική μονάδα που πέρα από μια συγκεκριμένη επιφάνεια κατοικίας συμπεριλαμβάνει και ένα ποσοστό χώρων παράγωγης κατ' άτομο. Αντίστοιχα σενάρια κατέδειξαν τη δυναμική αυτών των εκτάσεων στη παραγωγή τροφής και ενέργειας.

Το αστικό κενό, όπως αυτό καταγράφεται ως Δομήσιμος Ελεύθερος Χώρος θα αποτελέσει τη βάση για τη μετάβαση από την μητροπολιτική στην αστική κλίμακα. Θα επιχειρηθεί μια πιο σύνθετη καταγραφή του κενού αστικού χώρου, η αστική αποσύνθεση, με σκοπό την ανάδειξη του ως δομικού λίθου για την μεταμόρφωση της πόλης.

3. ΑΠΟ ΤΗ ΧΩΡΗΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΚΕΝΟΥ ΣΤΗΝ ΑΣΤΙΚΗ ΑΠΟΣΥΝΘΕΣΗ

Ο όρος *αστική αποσύνθεση* χρησιμοποιείται για να αποτυπώσει το σύνολο των χαρακτηριστικών του αστικού ιστού που προκύπτουν ως αποτέλεσμα της κοινωνικής, πολεοδομικής και οικονομικής παρακμής του ιστορικού κέντρου. Σε πρώτο επίπεδο τέτοια στοιχεία συνθέτουν οι εγκαταλελειμμένες υποδομές, όπως τα άδεια ή ερειπωμένα κτίρια και βιομηχανίες (διατηρητέα και μη) αλλά και τα κενά οικόπεδα. Η πυκνότητα τέτοιων στοιχείων στο χώρο δημιουργούν σύνολα ανενεργά που συντελούν στην ερήμωση το αστικού τοπίου, τη διακοπή της συνέχειας λειτουργικής και οπτικής συνέχειας του αστικού ιστού, και την απώλεια την ζωτικότητας και της αστικότητας του κέντρου.

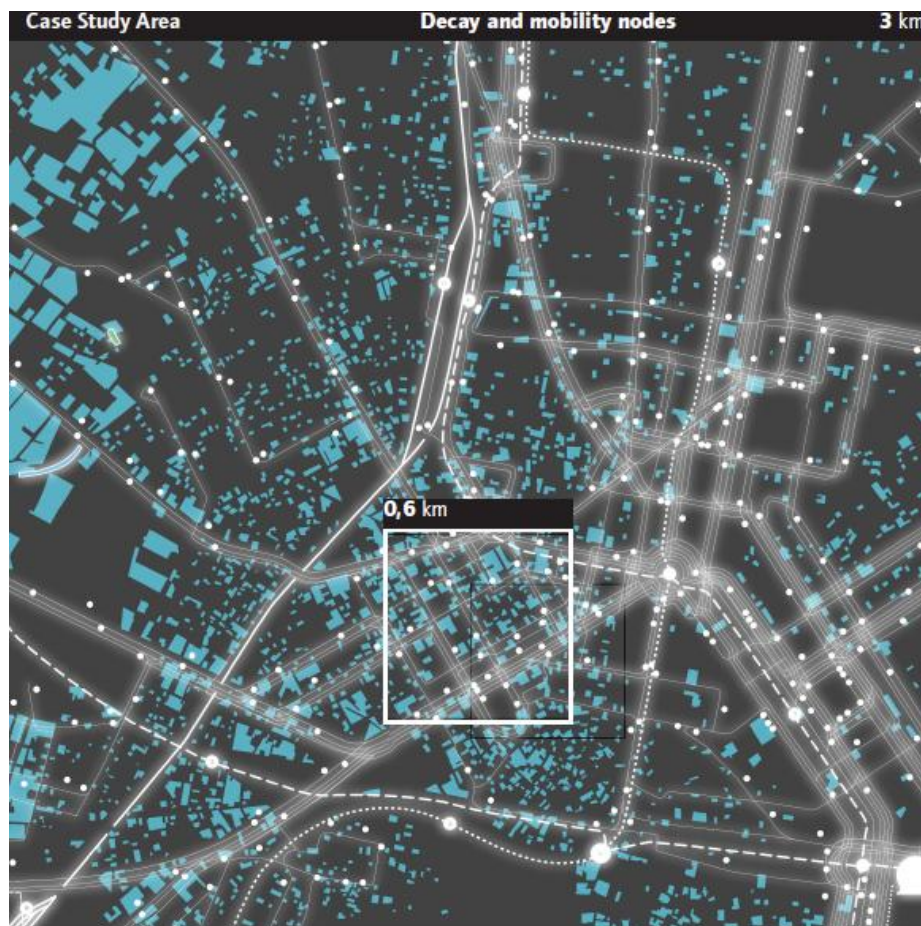
Σχήμα 2. Ο Δομήσιμος Ελεύθερος Χώρος (ανοιχτό γαλάζιο) και τα μονωρόφορα (σκούρο) στην περιοχή μελέτης. **Σχήμα 3.** Το δίκτυο μεταφορών και οι πόλοι έλξης του άτυπου εμπορίου και οι διαχρονικές πύλες της πόλης. (σχέδιο Β.Τσιούτσιου)

Η μελέτη εστιάζεται σε μια περιοχή 3 X 3 Km γύρω από την Ομόνοια, από το Θησείο ως τη πλατεία Αττικής και από τη πλατεία Συντάγματος ως τις παρυφές του Ελαιώνα, περιλαμβάνοντας περιοχές όπως το Μεταξουργείο, το εμπορικό τρίγωνο, ο Κεραμεικός κ.α. Η περιοχή ταυτίζεται με την καρδιά της αστικής αποσύνθεσης αλλά και με την έντονη παρουσία των μεταναστών, τις καταλήψεις κτιρίων, την άτυπη οικονομία αλλά και τα φαινόμενα έντονης φυλετικής βίας και κοινωνικής εξαθλίωσης. Η καταγραφή περιορίστηκε συνειδητά στα ποσοτικά και όχι στα ποιοτικά (κοινωνικά, χωρικά και οικονομικά) χαρακτηριστικά της αποσύνθεσης. Τρεις είναι κατά κύριο λόγο οι χώροι που συνθέτουν το επίπεδο της αποσύνθεσης:

α. *Βιομηχανίες - βιοτεχνίες.* Η περιοχή αποβιομηχανοποιείται σταδιακά με την εφαρμογή του Π.Δ. 84/1984 αφήνοντας ένα εκτεταμένο δίκτυο κτιρίων όπως συνεργεία αυτοκινήτων και βιομηχανίες άδεια (Mavratzas, 2008).

β. *Δομήσιμοι Ελεύθεροι Χώροι και Υπαίθρια Πάρκινγκ.* Χαρακτηριστικά οικόπεδα - συνήθως αποτέλεσμα κατεδαφισμένου κτιρίου, στην πλειοψηφία τους υπαίθριοι χώροι στάθμευσης.

γ. *Ερείπια*. Εγκαταλελειμμένα κτίρια ή ερείπια, πολλά από τα οποία είναι χαρακτηρισμένα ως διατηρητέα. Τα ερείπια σε αυτή τη περιοχή, λόγω του μεγάλου ποσοστού τους, σχηματίζουν ευρύτερα, συνεχή σύνολα. Πολλά καταλαμβάνονται από άστεγους, μετανάστες κλπ.

Σχήμα 4. Η Αστική Αποσύνθεση στη περιοχή μελέτης και η υποπεριοχή επέμβασης (σχέδιο Β.Τσιούτσου)

Για την αναπαράσταση αυτών των τυπολογιών στο GIS (Σχήμα 2, 4) επελέγησαν δύο ομάδες χρήσεων γης (σε επίπεδο ιδιοκτησίας): 1) τα ισόγεια κτίρια (όπου από έρευνα πεδίου στην περιοχή προκύπτει ότι στη πλειοψηφία τους εκπροσωπούν βιομηχανικούς χώρους, συνεργεία, ερείπια ή παλιά κτίρια) και 2) οι δομήσιμοι ελεύθεροι χώροι, οι οποίοι κατά κύριο λόγο είναι υπαίθρια πάρκινγκ. Αξίζει να σημειωθεί ότι η καταγραφή αυτή μπορεί να θεωρηθεί μόνο ενδεικτική και δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να αντικαταστήσει μια αποτύπωση της πραγματικής κατάστασης. Άλλωστε είναι γνωστό ότι πολλά πολυώροφα κτίρια στην περιοχή μελέτης είναι ερειπωμένα /εγκαταλελειμμένα. Το Σχήμα 2 αποτελεί μια ενδεικτική, ελάχιστη απεικόνιση της αποσύνθεσης, η οποία στη πραγματικότητα έχει πολύ μεγαλύτερη έκταση. Η αστική αποσύνθεση λοιπόν, όπως καταγράφεται στο σχήμα 2, ισοδυναμεί με κάτι λιγότερο από ένα τετραγωνικό χιλιόμετρο (1 Km^2), δηλαδή η αποσύνθεση καταλαμβάνει το 1/9 της περιοχής μελέτης! Αυτό είναι ενδεικτικό των δυνατοτήτων που έχουν αυτοί οι χώροι στη μεταμόρφωση του αστικού τοπίου.

4. ΤΟ ΑΡΧΙΠΕΛΑΓΟΣ ΤΗΣ ΑΠΟΣΥΝΘΕΣΗ ΩΣ ΔΙΑΣΠΑΡΤΗ ΠΟΛΗ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ

Η πλειοψηφία των μεταναστών που ζουν στο πολεοδομικό συγκρότημα της Αθήνας εντοπίζονται στην ευρύτερη περιοχή μελέτης. Πρόκειται κυρίως για “μεταβατικούς” μετανάστες ή μόνιμους μεταναστευτικούς πληθυσμούς από αναπτυσσόμενες χώρες, που ψάχνουν για οικονομικές ευκαιρίες. Η παρουσία τους οφείλεται στην εγγύτητα των ομάδων αυτών στα δίκτυα, και τα σημεία οικονομικής ευκαιρίας που μπορούν να αναπτύξουν τους δικούς τους τύπους οικονομίας, όπως αρχαιολογικοί χώροι, χώροι ροής τουριστών κλπ. Το αυξανόμενο ενδιαφέρον του real-estate, που προσβλέπει στη πτώση των τιμών και τις δυνατότητες της περιοχής, απειλεί τον εγγενή πολυεθνικό, πολύ-λειτουργικό χαρακτήρα της με εμπορευματοποίηση τέτοια που θα απευθύνεται στα υψηλά εισοδήματα. Συνεπώς, ο ρόλος μιας επέμβασης με διάσπαρτα έργα μικρής κλίμακας και μάλιστα με κρατική πρωτοβουλία θα συμβάλλει στη διασφάλιση της παρουσίας των πιο αδύναμων κοινωνικών στρωμάτων, η οποία θα λειτουργήσει συμβιωτικά με την ιδιωτική πρωτοβουλία. Άλλωστε μια επιτυχημένη γειτονιά είναι αυτή η οποία αναμειγνύει διαφορετικές χρήσεις μαζί με κατοικία αλλά και διαφορετικές κοινωνικές ομάδες (Jacobs, 1991- Sennett, 1992). Το Hafencity (Αμβούργο -Γερμανία) αποτελεί παράδειγμα περιοχής όπου επιβλήθηκε κανονισμός που προέβλεπε τη μείξη διαμερισμάτων για διαφορετικές κοινωνικές ομάδες σε κάθε νεόδμητο κτίριο.

Σχήμα 5. Διαφορετικές τυπολογίες χώρων και μορφές επέμβασης (σχέδιο Β.Τσιούτσιου)

Η μελέτη προτείνει ενδεικτικά το σχεδιασμό ενός δικτύου χώρων μεικτής χρήσης, με βασικό συνθετικό την κοινωνική κατοικία, χώρους εμπορίου - παραγωγής και δημόσιους χώρους. Αυτοί οι χώροι θα κατασκευάζονται με κρατική πρωτοβουλία και θα έχουν χαμηλό κόστος. Οι υποδομές αυτές θα αναπτύσσονται το αρχιπέλαγος της αστικής αποσύνθεσης, απευθύνονται δέ όχι μόνο σε μετανάστες αλλά σε άστεγους ή νέους.

Για την εφαρμογή του επιλέχθηκε η υποπεριοχή (Σχήμα 4-7) στο Κεραμεικό. Το τμήμα αυτό παρουσιάζει ταυτόχρονα έντονη αστική αποσύνθεση και παράλληλα βρίσκεται εν μέσω ενός πολύ πυκνού δικτύου στάσεων μέσων μαζικής μεταφοράς που διασφαλίζει τη μεγάλη ροή ημερήσιου πληθυσμού. Σε συνδυασμό με τον ανερχόμενο χαρακτήρα πολιτιστικού cluster που αναδύεται στην ευρύτερη περιοχή του Μεταξουργείου (Mavrantzas, 2008), χρήσεις όπως πολυεθνικά εστιατόρια και καταστήματα που θα αξιοποιούνται από τις κοινωνικές ομάδες που δεν έχουν πρόσβαση στην αγορά εργασίας, θα μπορούσε να ωφελήσει τις συνθήκες επιβίωσής τους και παράλληλα να προσδώσει στη περιοχή ένα ζωντανό, πολυεθνικό χαρακτήρα, καθ όλη τη διάρκεια της μέρας.

Διαφορετικές τυπολογίες χώρων και μορφές επέμβασης περιγράφονται στο Σχήμα 5. Ερείπια και εγκαταλελειμμένα κτίρια (μονώροφα ή πολυώροφα) αποκαθίστανται, ενώ

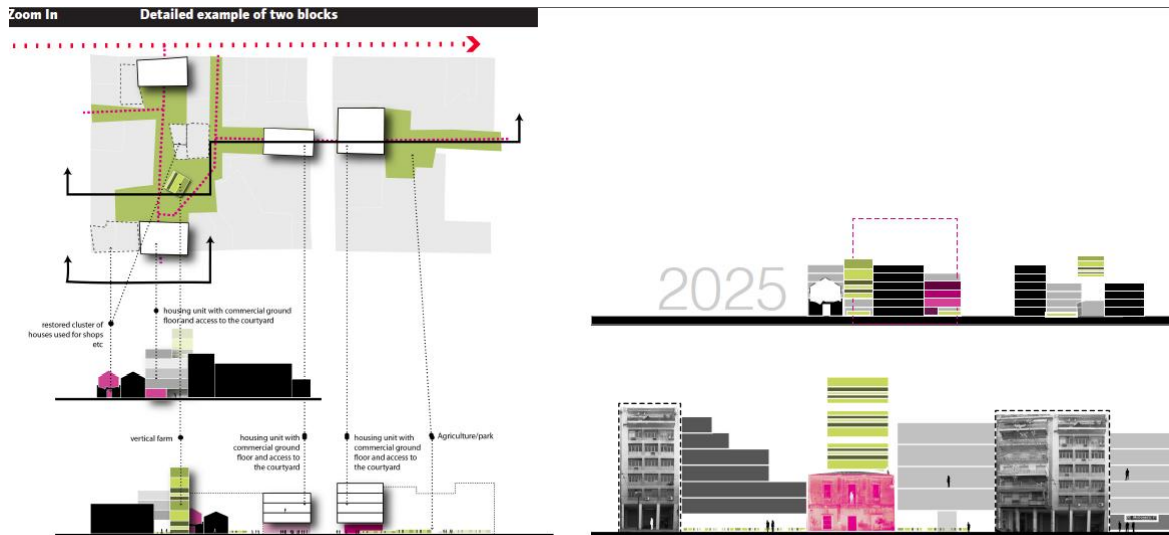
προβλέπεται η κατασκευή νέων κτιρίων, προσθηκών καθ' ύψος, αλλά και θερμοκηπίων (vertical farms). Τέλος επιλεγμένα κενά οικοπέδα μπορούν να χρησιμοποιηθούν για αστικές καλλιέργειες ή ως δημόσιοι χώροι. Το δίκτυο αυτό μπορεί να πετύχει μεγάλο βαθμό αυτάρκειας με την παράγωγή τροφής και ενέργειας και τη χρήση συνεργειών (Tsioutsiou, 2013). Οι χρήστες του δικτύου μπορούν να συμβάλλουν στην κατασκευή και συντήρηση του έργου, θα μπορούν να αναπτύξουν δικούς τους χώρους παραγωγής, εργαστήρια και επιχειρήσεις. Τέλος, προβλέπεται, όπου είναι δυνατόν, η αξιοποίηση του εσωτερικού των οικοδομικών τετραγώνων, με την ανάπτυξη εναλλακτικών πεζοδρόμων ως χώροι αλληλεπίδρασης και συμβίωσης.

Σχήμα 6. Η περιοχή επέμβασης (σχέδιο Β.Τσιούτσιου)

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η Αθήνα, μια από τις πλέον πυκνοκατοικημένες και κατακερματισμένες πόλεις της Ευρώπης, μπορεί να αναδομηθεί χρησιμοποιώντας το διάσπαρτο δίκτυο των άκτιστων χώρων και της αστικής αποσύνθεσης. Άλλωστε η διαχειρίσιμη κλίμακα επέμβασης στην Αθήνα είναι το οικόπεδο, και στις ευνοϊκότερες περιπτώσεις το οικοδομικό τετράγωνο. Η παρακμή του ιστορικού κέντρου είναι μια μακρόχρονη διαδικασία πάνω στην οποία η οικονομική κρίση των τελευταίων ετών δρα καταλυτικά. Ένα μεγάλο μέρος του αστικού αποθέματος δεν χρησιμοποιείται, με αποτέλεσμα η πόλη χάνει την αστικότητά της. Οι μετανάστες, των οποίων οι οικονομικές δραστηριότητες συνδέονται άμεσα με τις λειτουργίες του κέντρου, αξιοποιούν τις εγκαταλελειμμένες υποδομές. Η αξιοποίηση του αρχιπελάγους της αστικής αποσύνθεσης μπορεί να επαναφέρει την ζωτικότητα του κέντρου. Περιοχές, όπως το Μεταξουργείο, μπορούν να αναδειχθούν σε ένα συμβιωτικό σύνολο με διαφορετικές κοινωνικές ομάδες, αξιοποιώντας τις υπάρχουσες πολιτιστικές υποδομές, την ιδιωτική πρωτοβουλία αλλά και ένα αρχιπέλαγος από χώρους κρατικής, προσβάσιμης κοινωνικής κατοικίας και εργασίας. Άλλωστε η διαφορετικότητα και η ποικιλομορφία καθιστά τις πόλεις πιο ελκυστικές, ενδυναμώνει τις σχέσεις της κοινότητας, αλλά πάνω απ όλα καθιστά τα αστικά σύνολα οικονομικά ανθεκτικά και βιώσιμα.

Σχήμα 7. Παράδειγμα επέμβασης σε 2 οικοδομικά, όπου διακρίνονται οι εσωτερικοί πεζόδρομοι-πλατείες, οι προσθήκες νέων κτιριακών όγκων κλπ. (σχέδιο Β.Τσιούτσιου)

6. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Balbo, M. (ed), 2005 , *International Migrants and the Right to the city*, UN-HABITAT and dP dipartimento di Pianificazione, Università Iuav di Venezia. Venice, June 2005.
- Hajer M. and Reijndorp A., (2001), *In Search of New Public Domain*, Nai Publishers: Rotterdam
- Jacobs J., 1992, *The death and life of Great American Cities*, Vintage Publications
- Mavratzas V., 2008, «Culture and leisure cluster in the post-industrial city: the case of Metaxourghio in Athens» in Gospodini A, Brebbia C. A., E. Tiezzi E, 2008, *The Sustainable City V, The Sustainable City V : Urban Regeneration and Sustainability* (Wit Transactions on Ecology and the Environment)
- Σαρρηγιάννης Γ., 2000, *Αθήνα 1830-2000: εξέλιξη πολεοδομία μεταφορές*, Αθήνα: Συμμετρία
- Sassen S., 1997. *Informalization in advanced market economies*, Geneva, ILO
- Sennett R., 1992, *The Uses of Disorder: Personal Identity and City Life*, W. W. Norton & Company
- Spratt S., Simms A., Neitzert E., Collins J., 2010. *The Great Transition*, in :www.neweconomics.org
- Tsioutsiou V., 2012. *Athens: a sequence of changing political paradigms, changing migrational spaces*, TU Delft (Available online: <http://repository.tudelft.nl/>)
- Tsioutsiou V., 2013, Poros City: Landscape Ecology and Social Isotropy in the case of Veneto-Climate migration and strategies for sustainable densification, σε Gospondini A (ed), 2013, *Proceedings of the International Conference on Changing Cities, Spatial, morphological, formal & socio-economic dimensions*, Grafima Publishers
- Χατζιωάννου, Χ. Αγριαντώνη, Χ., 1995. *Το μεταξουργείο της Αθήνας*, KNE / EIE, Αθήνα, προσβάσιμο: http://www.eie.gr/archaeologia/gr/chapter_more_10.aspx